

DE EERSTE
KARMELITESSENKLOOSTERS
VAN FRANKRIJK

Voor eerder verschenen uitgaven in de Reeks Karmelitaanse Vorming zie:
<http://www.nederlandscarmelitaansinstituut.nl/> Vervolgens op 'Teksten'.

VOORWOORD

Voor u ligt het derde deel van een drieluik over het leven en werken van de 15e-eeuwse karmeliet Johannes Soreth. Mede door hem kwam een vernieuwing en een verbreding tot stand van de beleving van het karmelcharisma. In dit derde deel van het drieluik worden de karmelitessenkloosters beschreven, die in de 15e eeuw in Frankrijk gesticht zijn.

In Frankrijk heeft de hertogin van Bretagne Francoise d'Amboise [1427-1485] Johannes Soreth gevraagd om de Karmelorde materieel te ondersteunen en een karmelitessenklooster te stichten. Dit leidde tot de stichting van het eerste karmelitessenklooster in Bretagne in 1464. Vier jaar later begon Francoise op veertigjarige leeftijd haar noviciaat in dit klooster. In 1863 is ze zaligverklaard door paus Pius IX.. De karmelitessenkloosters hebben stand gehouden tot aan de Franse Revolutie toen er een einde kwam aan het kloosterleven in Frankrijk met de onthoofding van de karmelitessen van Compiègne.

De tekst van dit deel van de Reeks Karmelitaanse Vorming is begin jaren zestig van de vorige eeuw uitgegeven in KONTAKT nr.4; p.2-52 zonder vermelding van auteur en jaar van uitgave. Vermoedelijk is de tekst van de hand van dr. Adrianus Staring, die daarbij waarschijnlijk gebruik gemaakt heeft van het werk van zijn medebroeder Vitalis Wilderink die in 1966 promoveerde met een proefschrift over de Constituties van de eerste karmelitessen in Frankrijk.

Dankzij Henk de Bruijn, geassocieerd aan de Nederlandse Provincie van de Karmelieten, die de teksten gedigitaliseerd heeft, is dit deel tot stand gekomen. Dank ook aan Gerry van der Loop, die zorg heeft gedragen voor de vormgeving van de teksten.

Almelo, 22 januari 2017.

Sanny Bruijns O.Carm.

INLEIDING

Het is bekend dat een studie over de oorsprong en eerste geschiedenis van de Tweede Orde van Karmel een aantal problemen met zich meebrengt, die niet gemakkelijk zijn op te lossen. Men heeft opgemerkt dat de bul van Nicolaus V Cum nulla van 7 oktober 1452 het startsein gaf aan een beweging die, in een tijd van een tiental jaren vele karmelitessenkloosters deed ontstaan. De grote promotor van deze stichtingen was Johannes Soreth. Wanneer deze zich in 1461 'prior generaal en nederige dienaar van de broeders en zusters van de hele Orde' noemt, worden met deze zusters toch wel op de eerste plaats de leden van de Tweede Orde van Karmel bedoeld. Zo gauw men echter de verschillende vrouwenkloosters, die in de tweede helft van de vijftiende eeuw bij de Orde van Karmel waren aangesloten, individueel gaat beschouwen is het soms moeilijk te bepalen, wanneer men kan beginnen te spreken van kloosters van de Tweede Orde. In vele gevallen is er een geleidelijke overgang geweest van de nogal vage levenstrant van begijnen, oblaten of mantellatae, naar de -ook op papier vastgelegde- normen die het leven van een karmelites kenmerken. Men heeft dit feit wel eens uit het oog verloren en is zodoende tot beweringen gekomen aangaande de eerste karmelitessen die geen grond hebben.¹ Het is in elk geval zeker dat er al verschillende georganiseerde Karmelitessenkloosters, bestaan in de Nederlanden, wanneer Johannes Soreth, in de herfst van 1463 met een negental zusters uit Luik, in Vannes aankomt voor een nieuwe stichting.

De moeilijkheden, waar wij zojuist melding van hebben gemaakt, doen zich niet voor waar het gaat over het eerste Karmelitessenklooster in Frankrijk. Zeker, ook in de geschiedenis van de eerste Karmelitessen van Frankrijk -in die tijd spreekt men nog van het hertogdom Bretagne- ontmoet men duistere punten. Een bijzonder probleem zal zich voordoen waar het gaat over de konstituties van de eerste kloosters. Doch, dank zij recente opsporingen in de archieven van Bretagne, kan ook in deze punten enige opheldering gegeven worden.

Toen de Franse Revolutie de kloosters ophief, waren er in Bretagne vier kloosters van Karmelitessen die zich beschouwden als "stichtingen van de gelukzalige hertogin Françoise d'Amboise". Twee kloosters waren pas gesticht in de eerste helft van de zeventiende eeuw vanuit het klooster van Vannes, nl. het klooster van het H.Graf in Rennes en het klooster van Ploërmel, dat de naam van Bethlehem had. Het klooster van Vannes, dat onder de naam van Nazareth een goede naam had in Bretagne, was op zijn beurt een stichting van het klooster van Les Couëts, dat niet heel ver van Nantes verwijderd lag en waar Françoise d'Amboise haar levensdagen beëindigd had. De eer van de eerste stichting van Karmelitessen in Frankrijk komt echter toe aan de stad Vannes. Niet zover van de stadsmuren verwijderd



¹ Verg.; Benoît Zimmerman, O.C.D., Carmes (Ordre des), in Dictionnaire de Théologie Catholique, II, 1782: "onder het generalaat van Johannes Soreth deed een begijnengemeenschap in Gelder het verzoek om opgenomen te worden in de Orde van Karmel. Nicolaas V stemde er in toe. Men gaf haar zonder enige verandering met de naam van Karmelitessen de regel en de konstituties van de paters. (...) Gelijksortige gemeenschappen werden gesticht in de Nederlanden, in Frankrijk en in Spanje(?) en tegen het einde van de XV^{de} eeuw bestond er reeds een behoorlijk aantal kloosters. De Karmelitessen waren niet strikt aan de armoede gebonden; het slot was als van de mannelijke religieuzen, bijgevolg geenszins streng.

lag een klein gehucht waar het eerste Karmelitessenklooster werd gebouwd, dat onder de bescherming werd gesteld van de drie Maria's. Dit klooster heeft overigens geen lang bestaan gekend, want in 1479 werd de gehele kommunitieit naar het klooster van Les Couëts overgebracht. Het bestek van dit artikel laat natuurlijk niet toe een volledig beeld te geven van de geschiedenis van al deze kloosters. Men ontkomt dus niet aan de noodzakelijke keuze van enige punten en van een bepaald tijdperk. Om een min of meer afsluitend geheel te behandelen, nemen we het tijdperk vanaf de eerste stichting tot aan de Hervorming van Touraine in het begin van de zeventiende eeuw. Bijgevolg zullen de kloosters van Rennes en Ploërmel buiten beschouwing blijven. Vanuit geestelijk standpunt gezien zal de Hervorming van Touraine voor de Karmelitessen van Bretagne niet die radicale omkeer met zich meebrengen zoals dit het geval was voor haar konfraters van de provincie Touraine. In tegenstelling met deze staat het kloosterleven van de Karmelitessen in de zestiende eeuw nog op een hoog peil, zodat een echte hervorming in de twee zusterkloosters niet nodig is geweest. Haar aansluiting bij de Hervorming van Touraine betekende eerder een zich openstellen voor de ideeën en geestelijke praktijken die de Hervorming van Thibault en geheel de geestelijke stroming in het Franrijk van de zeventiende eeuw karakteriseerde. Deze invloed van Touraine laat zich het duidelijkst onderkennen in de kloosters van Rennes en Ploërmel, stichtingen die men op naam kan zetten van Philippe Thibault. De kloosters van Les Couëts en Nazareth kan men niet vrijspreken van een zekere bekrompenheid, die bestond in een taai vasthouden aan verschillende voorrechten, die niet geheel ten onrechte, door de Karmelieten van Touraine als nadelig voor de Hervorming werden beschouwd. Dit deed zich vooral voor bij het klooster van Nazareth, dat door voortdurende botsingen met Touraine, een meer diepgaand geestelijk contact voor zichzelf onmogelijk maakte. Dit contact met Touraine heeft voor het klooster van Les Couëts nagenoeg niet bestaan. Om redenen die ons nog niet geheel duidelijk zijn, zal dit klooster zich geheel van de jurisdictie van de Orde afscheiden. Deze verwijdering werd gevolgd door een geestelijk verval dat men weliswaar te boven zal komen na lange tijd, doch dat vele dingen verloren heeft doen gaan.²

² In 1755 gaf de bisschop van Nantes, Mgr. Pierre Mauclerc de la Muzanchère, nieuwe konstituties aan de karmelitessen van Les Couëts die sinds lange tijd de oude konstituties niet meer observeerden. Deze nieuwe konstituties zijn weliswaar meer overzichtelijk in hun structuur, maar hebben ten opzichte van de oude aan geestelijke rijkdom ingeboet.



Naar een schilderij Le Chevrement

FRANÇOISE D'AMBOISE

Het zal in 1459 geweest zijn dat Johannes Soreth, op visitatiereis in Bretagne, waarschijnlijk voor de eerste keer een ontmoeting had met Françoise d'Amboise.³ Weduwe van Pierre II hertog van Bretagne, had zij vast besloten haar verdere leven aan God te wijden. Zij had dit plan al op een konkrete manier willen verwezenlijken door in te treden bij de Klarissen van Nantes, klooster waar zij en haar man stichters van waren. De delikate gezondheid van de hertogin was echter niet bestand gebleken tegen de strenge levensregel van deze hervormde tak van de dochters van de H. Klara. De orde van Johannes Soreth moet haar overigens goed bekend zijn geweest. De Karmelieten hadden verschillende kloosters in Bretagne en in de stichtingsoorkonden van deze kloosters kunnen wij altijd de namen terugvinden van de verschillende hertogen van het land. De graaf van Richmond, die later als Jean II het hertogdom zou besturen, had in 1271 bij zijn thuiskomst van een kruistocht in het H. Land, zelfs enige karmelieten meegebracht en voor hen een klooster gesticht in Ploërmel, het eerste van Bretagne. Dit had Jean II gedaan *“ter ere van God en zijn heilige Moeder, en voor het heil van mijn ziel, van die van mijn voorgangers en mijn opvolgers...”*. Zo schreef hij in 1303 in zijn testament. En hij vervolgde:

“Zo ik sterven mocht in het koninkrijk van Frankrijk of in dat van Engeland, of ergens anders aan deze kant van de bergen, dan wens ik begraven te worden in de kerk van genoemd klooster”

Deze wens is inderdaad geëerbiedigd, want toen meer dan drie eeuwen later in 1622, een aantal karmelitessen van Nazareth onder leiding van Philippe Thibault, op reis waren gegaan voor een nieuwe stichting in Rennes, zijn zij voor een ogenblik uit de koets gestapt vóór de Karmelietenkerk van Ploërmel. En de zusters zullen later vertellen dat de paters, voorzover dat mogelijk was, haar alles hadden laten zien van hun kerk en klooster en vooral de graven van de hertogen, hun stichters. Prior Mathurin Aubron zal zeker niet vergeten hebben hardop voor te lezen wat er stond geschreven op het grafmonument van Jean II:

“Hier rust Jean, eertijds hertog van Bretagne, die stierf in Lyon aan de Rhône, op donderdag, de oktaafdag van het feest van de H. Martinus in de winter, in het jaar 1305, Bid God voor zijn ziel”.

We hebben ons deze kleine digressie toegestaan om aan te tonen dat de hertogelijke families van Bretagne in hoog aanzien stonden bij de Karmelieten en dat het ook omgekeerd zeer zeker het geval zal zijn geweest.

Als Johannes Soreth dus in 1459 in Nantes aankomt om daar zijn kanonieke visitatie te houden, verzoekt Françoise d'Amboise hem haar een bezoek te brengen op het kasteel. Ook al zal dit de eerste persoonlijke ontmoeting zijn geweest, we kunnen toch veronderstellen dat zij niet geheel onbekenden voor elkaar waren. De hervormingsplannen van Johannes Soreth, die zwoeger voor de Heer, zullen Françoise, edelvrouwe Gods, niet verborgen zijn gebleven vooral in die tijd, waarin de scheidingslijn tussen Kerk en Staat nogal vaag was. Wat hebben zij besproken op het kasteel van Nantes? Leo van de H. Johannes is een van de eersten geweest die een levensbeschrijving heeft uitgegeven van de “Goede Hertogin”. Deze nogal kritische schrijver vergeet niet de bronnen van zijn biografie te citeren en wijst er zijn lezers dan

³ De stichtingsbul van het klooster van de Drie Maria's is van 16 februari 1460. Wij mogen veronderstellen dat Françoise d'Amboise deze in 1459 heeft aangevraagd, niet lang na haar onderhoud met Johannes Soreth. Verg. F. Richard, *Vie de la Bienheureuse Françoise d'Amboise* (2v., Nantes-Parijs. 1865), I, 219.

ook op “dat, behoudens de stijl, niets van hetgeen hij publiceert van hemzelf is”. Deze stijl is dan ook nogal zwierig, wat niet wegneemt dat we veilig zijn relaas kunnen aannemen van het gesprek van Françoise d’Amboise met Johannes Soreth, die na afloop aan zijn konfraters gezegd zou hebben “dat het daar geen huis was van een Prinses, maar van een kloostergemeenschap”. Françoise zou dan aan de generaal van de karmelieten haar wens te kennen hebben gegeven om in een kloosterorde te treden. Zij zou hem verteld hebben dat het haar bij de Klarissen niet gelukt was, omdat zij ziek naar het kasteel had moeten terugkeren. Het is heel natuurlijk dat Johannes Soreth bij die gelegenheid gesproken heeft over de zusters van zijn Orde, die nog niet zolang geleden een plaats in de Kerk gekregen hadden en die vooral in de Noordelijke landen grote vooruitgang kenden. Wellicht had Françoise d’Amboise er zelf ook al van gehoord door middel van de bretonse karmelieten, die het werk van hun Generaal becommentarieerden. In elk geval: “Gehoor gevend aan de stem van de hemel neemt zij het besluit zich voor deze heilige Orde in te zetten”, zoals later p. Christophorus Le Roy, vikaris generaal van Les Couëts het zal vertellen in een kleine levensbeschrijving van Françoise.

Johannes Soreth belooft haar dan ook dat hij voor karmelitessen zal zorgen, voor een nieuwe stichting in Bretagne, waarvan Françoise de materiële uitvoering op zich zal nemen en waar zij in latere jaren zelf ook in zal treden.

Men weet eigenlijk nog maar weinig van de hertogelijke karmelites, die de volgende generaties van bretonse Karmelbewoonsters als “Onze Moeder en Stichteress” zullen vereren. Het politieke spel van haar tijd had de kleine Françoise al heel vroeg naar het hof van hertog Jean V van Bretagne gebracht. Diens vrouw Jeanne, dochter van Karel VI, koning van Frankrijk, was een zeer vrome vrouw. Zij had zich onder de geestelijke leiding gesteld van Vincentius Ferrier, de dominikaan uit Valencia, die met zijn geselaars door Bretagne trok en boete predikte. Het ging er woelig toe op het politieke toneel van Frankrijk waar Jeanne d’Arc een zo grote rol speelde.

Bretagne, opgesloten tussen Engeland en Frankrijk, bleef niet vreemd aan de gebeurtenissen die zich afspeelden niet alleen binnen de grenzen van het franse rijk maar ook daarbuiten. Ofschoon zelf geen Bretonse, heeft Françoise zich altijd één gevoeld met het koppige maar goede volk van Bretagne, alhoewel haar rol in het wel en wee van dit hertogdom moeilijk te achterhalen is. Men was overeengekomen dat Françoise in het huwelijk zou treden met Pierre, de tweede zoon van Jean V. Als Françoise zelf een man had mogen kiezen, zou haar keuze waarschijnlijk niet op Pierre gevallen zijn. Gesloten en wat nors van natuur, kon Pierre soms in een onbeheerste woede uitbarsten en Françoise heeft in haar huwelijksleven aan levende lijve moeten ondervinden welke gevolgen dit met zich meebracht, toen een ongegronde jaloersheid van haar echtgenoot op een zeer hardhandige wijze voldoening zocht. We weten niet of de toekomstige karmelites, na de kroning van Pierre in 1450 hertogin van Bretagne geworden, het traditionele boetekleed droeg. Leo van de H. Johannes zegt dat “de heilige prinses niet zo delikaat en zo bezorgd voor haar gezondheid en schoonheid was, dat ze zelfs midden in de strengste winters alle dagen om 4 uur in de morgen opstond”. Ook dit zal de schrijver wel in de handschriften gevonden hebben, wat niet wegneemt dat Françoise in overeenstemming met haar stand en waardigheid zal geleefd hebben. Als wij haar begroting van 1456 eens doornemen, mogen wij veronderstellen dat zij haar uiterlijk toch heus niet verwaarloosde. Jeanne, de kapster, krijgt tenminste haar loon, omdat zij “de hertogin drie maal krullen heeft gezet”, evenals die andere Jeanne, een borduurster uit Vannes en de kleermaker Olivier Penhoet. Zij staat er op dat haar hofdames goed gekleed gaan en wanneer Jeanne du Chauffault met de admiraal van Bretagne gaat trouwen, zal Françoise haar bruidstoilet

van karmozijnrood satijn betalen. Met haar hazewindhonden moet ze gek zijn geweest. Van Gadifer, een edelman uit het gevolg van de burggraaf van Rohan, had zij een prachtig wit exemplaar van dit ras gekregen en zij vergeet niet de mensen te betalen die, gedurende haar afwezigheid, voor de dieren gezorgd hebben. Haar aalmoezen hebben verschillende bestemmingen; haar halfbroer Gérard, buitenechtelijk kind van haar vader, krijgt zijn deel; een vrouwtje, dat zij tegenkomt op de brug van het kasteel van Nantes en verschillende jonge kloosterlingen die hun eerste Mis celebreren, hebben in Françoise een vrijgevig weldoenster, evenals Marguerite, een bezorgster, die thuis ziek te bed ligt. Moeten wij er ons om verwonderen dat de hertogin niet rond kan komen met haar huishoudgeld en dat haar man haar zoveel geld laat toekomen als zij nodig mocht hebben? Het is in elk geval wel een teken dat Pierre niet meer jaloers is, maar het volste vertrouwen in zijn vrouw heeft.

Pierre en Françoise hebben geen kinderen. De reden wordt door de biografen van Françoise duidelijk aangegeven, wanneer zij de stervende hertog aan zijn getrouwen laten zeggen "dat Hij zijn vrouw even rein en zuiver achterlaat als de eerste dag van hun huwelijk".⁴

Françoise was na de dood van Pierre vrij haar verdere leven aan God te wijden. Zo dacht er echter niet haar vader over. Een jonge weduwe van dertig jaar kon nog best een ander huwelijk sluiten. Lodewijk XI, koning van Frankrijk, was die mening ook toegedaan en hoopte met een huwelijk tussen Françoise en een telg uit het huis van Savoye een politiek voordeel op te doen. Er zijn harde woorden gevallen en vele dreigementen geuit om Françoise van haar plan af te brengen. Het antwoord van de jonge weduwe is welsprekend genoeg: in de parochiekerk van Rochefort, in het bijzijn van haar hofdames en eenvoudige mensen uit de buurt legt zij een gelofte af: *"Ik doe de gelofte en belof aan God, mijn Schepper*



⁴ Volgens onze mening gaat het hier slechts over een vrome uitleg van de kinderloosheid van het echtpaar. De argumenten die deze mening steunen laten wij in dit artikel buiten beschouwing.

en aan de gezegende Maagd Maria, eeuwige zuiverheid". Het einde van deze moeilijkheden was dat Françoise haar tegenstanders grommend zag terugtrekken.

In 1460 was van Rome het nodige verlof afgekomen tot de stichting van een karmelitessenklooster in Bretagne over te gaan. Een kroniek van het klooster van Nazareth verhaalt ons de opening van dit eerste karmelitessenklooster van Frankrijk:

"Op de eerste dag van februari 1464, de vooravond van de zuivering van de H. Maagd, nadat met de bouw van hoge muren het klooster voltooid was, begeleidden, bij afwezigheid van de bisschop, diens vikaris generalis met de geestelijkheid en het grootste deel van de adel uit de streek en de burgers van Vannes na het middagmaal de zusters naar haar klooster. De heilige hertogin was vooruitgegaan om haar op te wachten samen met vier jonkvrouwen van Bretagne aan wie zij een bruidsschat had gegeven om zuster te kunnen worden, en die twee jaar later op het feest van St. Dominikus zijn ingetreden. Toen zij zag dat de zusters dichtbij het klooster waren liep zij haar tegemoet, omhelsde haar en leidde haar het klooster binnen. Toen de zusters zich diep neer wilden buigen om haar te bedanken, antwoordde zij dat dit veeleer haar plicht was. Zij sprak haar aan als haar zeer geliefde moeders en zusters en gaf haar vol vreugde de sleutels en het bezit van alles. Toen het tijd voor de Vespers was, nam de heilige Moeder samen met de Moeder-priorin het klokketouw om te luiden voor het officie, het des te jammer vindend, dat zij het kloosterkleed niet onmiddellijk kon aannemen; door nog af te wikkelen zaken werd dit voor drie jaar uitgesteld. Zij verbleef in een grote kamer met haar vier dames, afgescheiden van de zusters. Samen met haar woonde zij het koorgebed bij en ging zij naar de refter, alsof zij het kloosterkleed reeds ontvangen had".

De affaires die Françoise verhinderden direkt het kloosterleven te beginnen bestonden hoofdzakelijk in de zorg het klooster van de Drie Maria's van een tijdelijk inkomen te verzekeren. Ook na haar intrede zullen deze zaken haar nog bezig moeten houden. Tevens zal zij pogingen aanwenden om haar neef Frans II, die dan hertog van Bretagne is, tot een beter leven terug te brengen. Zijn relaties met Antoinette de Magnelais, dame de Villequier, waren maar al te bekend en veroorzaakten veel schandaal. Deze tussenkomst van Françoise bleef overigens zonder resultaat en de hertog zal pas een geregeld leven gaan leiden als hij een tweede huwelijk heeft aangegaan met Marguerite de Foix. Zijn eerste vrouw was in september 1469 gestorven en in de karmelietenkerk van Nantes begraven. Françoise is dan al geprotest karmelites en haar biografen verzekeren ons dat het tweede huwelijk van de hertog tot stand is gekomen door haar tussenkomst.

*"Toen zij zag, dat haar bezigheden beeindigd waren, knielde de gelukzalige Françoise d'Amboise nederig aan de voeten van de pater Generaal Johannes Soreth en van alle zusters om het kleed van de H. Orde van Onze Lieve Vrouw van de Berg Karmel te vragen. Zij was toen 40 jaar; men willigde haar verzoek in. Het was op St. Jozefdag 19 maart 1467, waarop zij voor het eerst haar verzoek deed en op Maria Boodschap van hetzelfde jaar ontving zij, in tegenwoordigheid van de bisschop van Vannes, habijt en sluier uit de handen van Pater Generaal midden in de kerk van de Bondon."*⁵

⁵ De kroniek van het klooster van Nazareth is van een oorspronkelijke tekst overgeschreven en samengesteld door P. Bartholomeus de Saint Pardoux Rousset, O.Carm. biechtvader van de karmelitessen van Nazareth. (Gest. in 1789) Hij heeft ook de jaartallen trouw overgenomen uit de oorspronkelijke tekst, er waarschijnlijk niet altijd aan denkend dat tot 1564 in Frankrijk het nieuwe jaar met Pasen begon. Ook de eerste biografen van Françoise d'Amboise hebben dit niet altijd voor ogen gehouden, zodat de jaartallen elkaar vaak tegenspreken. Volgens de Paastelling heeft Françoise d'Amboise 25 maart 1467 het Karmelhabijt ontvangen. Volgens onze jaartelling is dit in 1468 geweest en heeft zij in 1469 haar geloften afgelegd. Volgens de verschillende jaartallen die in dit artikel, voorkomen volgen wij steeds de hedendaagse jaartelling, zonder melding te maken van de verschillende methoden die in vroegere eeuwen gebruikt werden.

Het zal niet alleen uit respect voor haar stichteres zijn, dat de karmelitessen van de Bondon Françoise tot priorin zullen kiezen.⁶ Haar leven in de wereld had haar veel geleerd. Genooddaakt als zij was zich voortdurend met tijdelijke aangelegenheden bezig te houden, zal deze ervaring haar goed te pas komen als de financiële kant van de stichtingen haar aandacht eisen. En als men tot de nieuwe stichting van Les Couëts overgaat, zal zij, als praktische vrouw, de aangewezenen zijn om dit werk te volbrengen. Zal niet juist het vele omgaan met geld en goederen haar de hoge waarde van de armoede hebben doen zien? In één van haar kapitels zal zij haar dochters dan ook zeggen:

"Het voornaamste van onze roeping is niet de Regel te kennen, maar deze goed te onderhouden; en wanneer hij ons het eigendom ontzegt, is dat evengoed in kleine zaken als in grote"

De karmelitessen zullen de vermaningen van Moeder Françoise trouw bewaren, overschrijven en doorgeven aan volgende generaties⁷. Leo van de H. Johannes zal er "veel ingestorte wijsheid en leer van heiligen" in opmerken, maar bang dat de kunstzin van zijn tijdgenoten moeilijk de eenvoudige en weinig gepolijste taal van die tijd zal kunnen verwerken zal hij er slechts enige uittreksels van publiceren. Françoise d'Amboise is 4 nov. 1485 gestorven. Zeven jaar daarna heeft men haar lichaam bijgezet onder een wit marmeren steen, een oud manuscript heeft voor ons het opschrift bewaard:

*"Hier rust de zeer hoge en edele vrouwe Zuster Françoise, in leven hertogin van Bretagne, echtgenote van de goede hertog Pierre, na wiens dood zij intrad in de heilige en gezegende Orde van O.L. Vrouw van Karmel en het kloosterkleed aannam op de dag van de Menswording van onze Heer in het jaar 1468 en het jaar daarop op dezelfde dag haar professie deed levend onder slot, volgens gehele observantie en hervorming tot aan haar dood op 4 nov. in het jaar 1485"*⁸.

⁶ Een bul van Sixtus IV van 27 juni 1473 bewijst dat Françoise d' Amboise reeds in dat jaar priorin was van de Drie Maria's, in tegenstelling met de biografen die beweren dat zij dit pas in 1475 geworden is. Zie Bull.Carm., uitgave Eliseus Monsignani, O.Carm. en Josephus Ximines, O.Carm., (4 v.Rome, 1715-1768). I, 302-304.

⁷ Rome, Archief van de Orde, II Turonia 4, Brief van de Karmelitessen van Nazareth aan P. Emilio Jacomelli, vikaris generaal van de Orde febr. 1679: "...onze zeer heilige stichteres, de gelukzalige prinses, de souveraine hertogin van Bretagne, Françoise d'Amboise, die wij met goed recht en billijkheid onze Moeder en onze zeer heilige Moeder noemen, daar zij ons gesticht heeft, in onze hand het brood heeft gegeven van zeldzame voorbeelden van deugd en heilige vermaningen, die zij ons heeft nagelaten tot voedsel van onze zielen..."

⁸ Nantes, Archief van het departement van LaLoire-Atlantique, Karmelitessen van Les Couëts, H 384: Dossier van een procedure tussen de kloosters van Les Couts en Nazareth, 1544, 4-5. Het opschrift dat dit dokument ons bewaard heeft is niet geheel volledig. Volgens een procesverbaal, opgemaakt bij de opening van het graf van Françoise in 1672, eindigde de tekst met de woorden: "tot aan haar dood op 4 nov. vrijdag op het uur van de Noon, 1485".

Leo van St. Jan is van mening dat Françoise in 1467 haar noviciaat is begonnen en "verbetert" ten behoeve van zijn lezers "de dag van de Menswording van onze Heer 1468" in "de dag van de geboorte-aankondiging van onze Heer in 1467". (Delineatio observantiae Carmelitarum Rhed. in Provincia Turonensi, Parijs, 1645, 211). Volgens Richard is Françoise 25 maart 1468 haar noviciaat begonnen, maar konkludeert dan dat men op het grafscript het jaar van de inkleding verward heeft met het jaar van de professie. Richard gaat nl. uit van de veronderstelling, dat het grafscript de toen gebruikelijke paastelling volgde, volgens welke 25 maart 1468 in onze jaartelling samenvalt met 25 maart 1469. (Vie de Franc. d'Amb... II;7, n.2). Wij kunnen echter moeilijk veronderstellen dat men in 1492, zeven jaar na de dood van Françoise, een verkeerd jaartal op haar graftombe heeft geschreven. Het lijkt ons veel waarschijnlijker toe dat men voor het grafscript de in kerkelijke kringen gebruikelijke kerstelling heeft gevolgd, volgens welke het nieuwe jaar met Kerstmis

Haar geestelijke dochters, die tot aan de Franse Revolutie de vier kloosters bewoonden, zullen vaak gemediteerd hebben over de aansporing van haar Moeder en Stichter: "Doet alle dingen zò, dat God het meest bemind wordt". Wij hebben hier slechts enige momentopnamen laten zien uit het leven van Françoise d'Amboise. Wij mogen hier de woorden in herinnering brengen van een van haar laatste biografen, die in 't voorwoord van zijn werk de wens uitdrukt, dat andere schrijvers, "die bekwaamer zijn en om meer tijd tot hun beschikking hebben haar ter ere een waardiger gedenkteken oprichten".

HET KLOOSTER VAN DE DRIE MARIA'S

Dichtbij de weg die van Vannes naar Hennebont voerde, nog geen twee km. verwijderd van de noordwestelijke stadsmuur, stond in de 14e eeuw een Lieve Vrouwe kapel. Op de muur van het heiligdom kon men lezen: "De bouw van deze kapel werd begonnen ter ere van O.L. Vrouw van Le Bodon, op maandag 14 mei in het jaar 1318". In de buurt van deze kapel hadden de bewoners van het dorpje Bodon hun huizen gebouwd. Later ging men het dorpje Le Bondon noemen. Deze naam is waarschijnlijk aanleiding geweest van het verhaaltje, volgens het welk de hertogin van



Bretagne aan haar echtgenoot Jean V, die haar zijn plan meedeelde de kapel aan de Karmelieten te geven, geantwoord zou hebben: "Monseigneur, c'est un bon don". (Monseigneur, dat is een mooie schenking). In elk geval is het zeker dat Jean V in 1425 zijn plan om er een klooster van Karmelieten te stichten ten uitvoer bracht

"tot eer, glorie en lof van de gezegende Jezus, onze Verlosser, en de glorievolle Maagd Maria, zijn gezegende Moeder, en tot kwijschelding en vergiffenis van de zonden van ons voorgelacht, van onszelf en van onze nakomelingen en van al degenen voor wie wij bewust de wil en de mening hebben dit te doen".

Het klooster van de Karmelieten lag er rustig en afgelegen en had de hervorming van Johannes Soreth aangenomen. Dit zullen dan ook wel de voornaamste redenen zijn geweest, die Françoise d'Amboise deze plek deden kiezen voor de bouw van het Karmelitessenklooster. Na het gesprek met Johannes Soreth had zij niet gedraald het nodige verlot aan Pius II te vragen. Deze stemde welwillend toe en met een bul, gegeven te Signa 16 febr. 1460, gaf hij opdracht aan de bisschop van Vannes, Yves de Pontsal, deze toestemming ten uitvoer te brengen. De inleiding van de bul bevat het verzoek van Françoise d'Amboise en zodoende zijn haar ideeën omtrent een karmelitessenklooster voor ons bewaard gebleven.

Françoise geeft haar wens te kennen het reeds bestaande klooster van de Karmelieten uit te breiden. Naast dit klooster wil zij dan het nieuwe klooster voor de zusters stichten. De twee kloosters zullen weliswaar van elkaar gescheiden zijn, maar toch zullen beide gemeenschappen dezelfde kerk hebben. Het koor van de Karmelitessen zal nl. zo gebouwd worden, dat het, hoog gelegen, het uitzicht op het altaar mogelijk maakt. Een ijzeren

begon, een week dus voor het huidige nieuwe jaar. Deze jaartelling zullen wij ook in andere documenten van het klooster van Les Couëts tegenkomen.

traliewerk met daarvoor een gordijn, zal het koor van de kerk afscheiden. In het zusterkoor zal streng de hand gehouden worden aan het slot; voor dat doel zal het klooster door een hoge ringmuur omgeven worden. De kommunititeit van de Karmelitessen zal bestaan uit een abdis, zeventien geprofeste zusters en novicen. Daarbij zullen nog drie vrouwelijke hulpkrachten gevoegd worden. Uit eigen bezit zal Françoise dan een jaarlijkse rente afstaan voor het onderhoud van deze kommunititeit en van die van de paters.

Uit dit verzoek van Françoise d'Amboise, dat door Pius II werd ingewilligd blijkt duidelijk, dat we hier te doen hebben met een klooster van de Tweede Orde en niet met een huis dat bestemd is voor begijnen of andere vrome vrouwen die in gemeenschap leven en met de Orde van Karmel verbonden zijn. Dit is een merkwaardig feit, omdat men er uit kan besluiten, dat het klooster van Françoise d'Amboise zo niet het eerste, dan toch een van de eerste is, dat als Karmelitessenklooster gesticht is. De andere karmelitessenkloosters, die zeer zeker al bestonden in Nederland en België, waren in een verleden tijd huizen geweest bestemd voor begijnen, die tot de Tweede Orde waren overgegaan. En het zijn niet alleen de uiterlijke elementen, aangeduid in het verzoek van Françoise, die duidelijk te kennen geven dat het klooster voor de Tweede Orde bestemd is. Hetzelfde wordt immers bewezen door de levensvorm van de te stichten kloostergemeenschap, die in de bul van Pius II aangegeven wordt. In de volgende punten kan men dit samenvatten:

1. Een abdis zal aan het hoofd staan van de kommunititeit. Voor de eerste keer zal dit een religieuze zijn uit een ander klooster van de Orde, die de kandidaten toe kan laten tot het noviciaat en de professie.
2. De zusters - evenals de kommunititeit van het mannenklooster van Le Bondon - zullen onder reguliere observantie leven en de regel observeren, gemodificeerd door Eugenius IV, zoals dat gedaan wordt in andere hervormde Karmelkloosters van de reguliere observantie.
3. De zusters zullen het koorbed verrichten volgens de ritus van de Orde.
4. Om geen enkele reden zullen de zusters het clausuur van haar klooster mogen verlaten. Leek noch geestelijke, welke waardigheid hij ook mag bekleden, mag het klooster van de zusters betreden, tenzij een ware reden van noodzakelijkheid aanwezig is. Overtreders zullen ipso facto geexkommuniceerd worden, afgezien nog van de maatregelen door de konstituties van de Orde voor deze gevallen vastgesteld.
5. Eveneens zullen overtredingen van de drie geloften bestraft worden. Zo iemand van de religieuzen - zowel van het mannenklooster als van het zusterklooster - zich enige goederen toeëigent, zullen op hem(haar) dezelfde straffen toegepast worden als in geval van schending van clausuur.
6. De abdis zowel als de biechtvader van de kommunititeit, mag als daar een reden voor aanwezig is, dispensatie verlenen van vasten en onthouding.
7. Moniales, van welke kloosterorde ook, die een deugdzaam leven leiden en volgens de reguliere observantie van de Karmelorde willen leven, mogen bij de Karmelitessen worden toegelaten, ook al hebben zij de gevraagde toestemming van eigen overste niet verkregen. Andere kandidaten moeten voor de inkleding een proeftijd van drie maanden doormaken om te zien of zij voor het Karmelitessenleven geschikt zijn. Voor de leeftijd van achttien jaar mag men de geloften niet afleggen. De kommunititeit mag het aantal van 22 leden niet overschrijden.⁹

⁹ Bul: Inter universa in Bull.Carm. I 263-266

Het is interessant te zien dat Françoise d'Amboise in haar verzoek aan Pius II van een abdis spreekt en niet van een priorin. Het gaat hier niet alleen om een titel, die ook in de 17e eeuw aan de overste van een Karmelitessenklooster wel werd toegekend. De paus geeft immers duidelijk de opdracht aan de bisschop van Vannes de abbatiale waardigheid voor één abdis aan het te stichten klooster te verbinden. Deze eerste bedoeling van Françoise wordt bevestigd door een bul van Paulus II van 19 okt. 1464, die het aan de bisschop van Vannes en de generaal van de Orde overlaat een abdis of een priorin aan te stellen. Het blijkt dus wel, dat noch Françoise d'Amboise, noch de kerkelijke autoriteit in Rome volkomen op de hoogte waren van de innerlijke organisatie van de nog recente Karmelitessenkloosters. De vrouwenkloosters, die Françoise kende, werden gewoonlijk door een abdis bestuurd, zoals dat gebeurde bij de Klarissen van Nantes waar zij had willen intreden en bij de vrouwelijke Cisterciënsers van Notre-Dame de la Joie, die een klooster dichtbij Hennebont hadden. Het is bij de Karmelitessen in elk geval een priorin geworden, zoals reeds blijkt uit een bul van Sixtus IV van 17 juni 1473.

Wat ook opvalt in de stichtingsplannen van Françoise d'Amboise is het aantal zusters van het klooster, dat op 22 wordt vastgesteld, nl. één abdis, 17 geprofeste zusters en 4 novicen. Daarbij worden nog drie dienstmeisjes of dienststers aan toegevoegd, die klaarblijkelijk nodig zijn voor het inkopen van levensmiddelen en ander werk buiten het slot van het klooster. Naar onze mening heeft Françoise uit zuiver financiële overwegingen het aantal religieuzen op 22 vastgesteld. Zij had zichzelf verplicht een jaarlijkse rente van 1000 ponden af te staan uit haar eigendommen voor het onderhoud van de beide gemeenschappen van de Bondon nl. de Karmelieten en de Karmelitessen. Omdat deze bron van inkomsten geen onbeperkt aantal religieuzen toeliet, werd dit aantal zusters op 22 vastgesteld. Dergelijke stichtingen hadden in Bretagne de toestemming van de hertog nodig, die alleen het recht had de goederen aan kerken en kloosters geschonken, te amortiseren.

Hertog Frans II had 1000 ponden toch wel te veel gevonden en wilde dat de dotatie van Françoise alleen maar te goede kwam aan het zusterklooster. Bijgevolg werd de oorspronkelijke som tot 600 ponden teruggebracht. Tevens omschreef hij de wijze waarop de Karmelitessen deze 600 ponden zouden verkrijgen. Slechts 100 van de 600 ponden aan jaarlijkse rente mocht worden opgebracht door landerijen. Zodoende werd de mogelijkheid tot grondbezit van het klooster beperkt. De reden van deze maatregel moet niet alleen gezocht worden in het voorkomen van versnippering van het feodale goed, maar vooral, omdat anders de schatkist van de staat er groot nadeel van zou ondervinden. Immers, de goederen van de kloosters waren vrij van belasting. De overige 500 ponden aan jaarlijkse inkomsten moest Françoise bijeen zien te krijgen door het opkopen van rechten tot heffing van cijns, tienden en dergelijke.

Het zal Françoise d'Amboise niet meegevallen zijn om op deze manier de 600 ponden bij elkaar te krijgen. Als zij dan ook op de vooravond van haar inkleding, 24 maart 1468, haar handtekening zet onder de akte van dotatie ten gunste van het klooster van de Drie Maria's, is zij niet verder dan 534 ponden gekomen. Françoise had aan Paulus II verzocht haar te ontslaan van de verplichting 1000 ponden rente aan het Karmelitessenklooster af te staan, nu dit door het verbod van de hertog onmogelijk was geworden. Dit werd door de Paus toegestaan in een bul van 19 okt. 1464 gericht aan de bisschop van Vannes. Ofschoon, vanwege de maatregelen van hertog Frans II het niet mogelijk was de 600 ponden direkt bij elkaar te krijgen, werd aan de bisschop van Vannes en Johannes Soreth toch toestemming verleend een aantal religieuzen bezit te laten nemen van het klooster "om de goddelijke dienst te beginnen", zo gauw het klooster voldoende uitgerust en het nodige inkomen verzekerd was. Deze bul van Paulus II blijkt wel wat laat te zijn

aangekomen, want alle biografen van Françoise d' Amboise, waarschijnlijk steunend op het werkje van Christophorus Le Roy, verzekeren ons dat op de vigilie, van Allerheiligen 1463, karmelitessen uit Luik in Vannes arriveerden voor het nieuwe klooster op de Bondon. De kroniek van het klooster van Nazareth, aan wie we de voorkeur geven, geeft een andere datum op:

"Het was... in het jaar 1463, de tweede dag van november 4 uur 's middags, dat de genoemde zusters in Vannes aankwamen, begeleid door de eerwaarde pater Johannes Soreth, die steeds voortging om een plaats te vinden om voor haar de Mis te lezen en de Kommunie uit te reiken. Toen zij op de havenkade waren aangekomen ontvingen de heren van de stad haar op eervolle wijze en begeleidde haar naar het kasteel van Hermine bij Les Lisses (een plein) , waar zij bleven tot het feest van de H. Thomas, de apostel, waarop zij een uitstapje deden om de bouw van het klooster te gaan bekijken en 's avonds werden zij begeleid om de kerk van de H. Petrus te bezichtigen. Zij verbleven in de bovenkamers van het kasteel waar zij het goddelijk officie en andere godsdienstoefeningen verrichtten , terwijl zij 's nachts om 12 uur opstonden en met haar de heilige hertogin."

Dezelfde kroniek heeft voor ons de namen bewaard van de negen karmelitessen uit Luik: Johanna van Avayne, Catharina de Taigne, Johanna Stable, Johanna Bothere, Johanna Cardinal, Marie Tronquart, Margaretha de Nuce, Maria de Sene en Maria Rostin.

In de namiddag van 1 febr. zagen de bewoners van Vannes de negen karmelitessen van Luik de stadspoort uittrekken, "begeleid door de vicaris-generaal van het bisdom Vannes, verscheidene heren en notabelen van de Provincie en een onnoemelijk aantal mensen van alle kanten toegestroomd", om bezit te nemen van het nieuwe klooster. Men had het klooster onder de bescherming gesteld van de Drie Maria's, waarschijnlijk uit waardering voor het moederhuis van Luik, dat dezelfde titel droeg¹⁰. Het ronde zegel van het klooster toont dan ook de; drie 'Zusters': Maria, de Moeder van God met het Kind Jezus op haar armen met aan weerskanten als balsemdraagsters Maria van Cleophas en Maria van Alpheus. De H. Maagd heeft aan haar voeten het wapenschild van Françoise d'Amboise, dat de Karmelitessen van Bretagne als een voortdurende herinnering aan haar stichteres zullen behouden.

Vijftien dagen na de opening van het klooster kwam de eerste postulante zich al melden. De kroniek van het klooster van Nazareth vertelt ons dat deze eerste franse karmelites uit Moncontour bij Lambal kwam en dat zij Françoise Guydas heette. Zij blijkt erg jong geweest te zijn, want als Françoise d'Amboise in maart 1468 haar noviciaat begint heeft zij nog steeds haar professie niet gedaan. Het is natuurlijk ook mogelijk dat zij lekezuster was, omdat haar naam: niet voorkomt op de akte van dotatie, die door Françoise d'Amboise op de vooravond van haar inkleding ondertekend werd. Volgens de kroniek van Nazareth zijn in totaal zeventien postulanten aangenomen waarvan er één gedurende het noviciaat gestorven is. Deze zeventien postulanten zijn allemaal in het klooster gebleven, omdat we haar namen tegenkomen onder de religieuzen die naar het klooster van Les Couëts vertrokken of in het klooster van de Drie Maria's gestorven zijn. In elk geval is het oorspronkelijk vastgestelde aantal van 22 religieuzen wel overschreden. Françoise d'Amboise, die als stichteres en na enige jaren ook als priorin, de

¹⁰ Verg. Bull. Carm. I. 478-479, Bul: Romani Pontificis. In deze bul van Leo X, van 30 september 1518, gegeven ten gunste van de Karmelitessen van Luik, wordt het klooster genoemd: "het huis van de H. Maagd Maria en van Maria van Cleophas en Maria Alpheus". De mening van Richard dat de drie Maria's, onder wier bescherming de Karmelitessen van Le Bondon haar klooster hadden geplaatst, geïdentificeerd moeten worden met Maria Magdalena, Maria, de moeder van Jakobus en Maria van Salome, wordt dus weerlegd. Overigens wordt zij tegengesproken door het zegel van het klooster. Zie Richard, Vie de Françoise d'Amboise, I, 284-286.

verantwoordelijkheid droeg voor het materiële onderhoud van de kommunititeit, zal zich dan ook wel zorgen hebben gemaakt.

Er bestaat tenminste een bul van Sixtus IV, van 27 juni 1473, waarmee de paus een priorij van Benediktinessen op het eiland Ars opheft en afstaat aan het klooster van de Drie Maria's, opdat het inkomen van die priorij ten goede zou komen aan de Karmelitessen. De reden waarom men deze gunst aan Sixtus IV gevraagd heeft wordt duidelijk aan gegeven:

"Het aantal zusters van genoemd klooster (de Drie Maria's)... is wegens het lofwaardig en godsdienstig leven van haar priorin (Françoise d'Amboise) en van de zusters zozeer toegenomen, dat de zusters, die daar ten getale van dertig of omstreeks 30, verblijven onder reguliere observantie, niet behoorlijk kunnen bestaan uit de inkomsten van het huis en de haar opgelegde verplichtingen moeilijk kunnen volbrengen; en daarom kunnen verschillende maagden, die de wereld ontvluchten en zich daar willen wijden aan God welgevallige diensten niet in dat huis worden opgenomen ook vele anderen die zich willen geven als bruid aan Jezus Christus en in het klooster willen treden, worden gedwongen in de wereld te blijven tegen haar wil en met gevaar voor haar zielen".

De eerste stichting van Françoise d'Amboise was in de Karmelorde niet onbekend gebleven. Wanneer in latere tijden het klooster van Nazareth zijn privileges meent te moeten verdedigen tegen inmenging van de provincie van Touraine, zullen de Karmelitessen niet alleen de vele pauselijke bullen uit het archief halen, maar ook geregeld wijzen op de goedkeuring die het generaal kapittel van 1469 gaf aan de stichting en het beleid van het klooster van de Drie Maria's.

Het eerste klooster van de franse Karmelitessen heeft echter niet lang bestaan. Met een bul van 22 juni 1476 gaf Sixtus IV aan Françoise d'Amboise verlof om met een deel van haar kommunititeit bezit te nemen van Les Couëts in de omgeving van Nantes. Als reden van deze maatregel geven de dokumenten de wens aan van hertog Francois II en zijn vrouw die Françoise d'Amboise een beetje dichter in de buurt wilden hebben van hun residentieplaats Nantes. Ook wordt er gesproken over de pest die de omstreken van Vannes geteisterd zou hebben en een verhuizing van de Karmelitessen wenselijk maakte. In elk geval is het hertog François zelf geweest, die aan Sixtus IV het verzoek richtte het klooster van Les Couëts aan de weinig voorbeeldige kommunititeit van Benediktinessen te ontnemen en over te doen aan de Karmelitessen van le Bondon. De achtergebleven zusters moeten zich wel als wezen hebben gevoeld toen haar Moeder en Stichteress naar Les Couëts was vertrokken. Overigens was het geen prettig wonen in het klooster van Bondon. Het klimaat was er vochtig en menig karmelites zal dan ook wel gestorven zijn aan pleuritis of longontsteking, of aan een niet nader omschreven "Hevige koorts", zoals later de huisdokter van het klooster van Nazareth geregeld zal konstateren. Ook de paters van Le Bondon zullen later nog klagen over het slechte klimaat waarin hun klooster gelegen was. Bovendien ondervond men wel enige moeilijkheden in het verrichten van het koorgebed. Het koor van de zusters kwam immers uit op de kloosterkerk van de paters en omdat een groot deel van het koorgebed gezongen werd, ondervond men van weerszijden enige moeilijkheden. De bretonse hagiograaf, Albert Le Grand, weet te vertellen, dat Françoise d'Amboise bij de bouw van het klooster hier geen rekening mee had gehouden, omdat zij niet wist dat de karmelitessen het officie zongen, maar dacht dat zij het koorgebed gewoon reciteerden zoals de Klarissen. Om deze en nog andere redenen geeft Sixtus IV met een bul van 13 dec. 1479 dan verlof aan de karmelitessen van Le Bondon om zich te verenigen met de kommunititeit van Les Couëts. Het klooster van de Drie Maria's bleef leeg staan. De stenen waarmee het opgebouwd was zouden later dienen voor de bouw van het klooster van Nazareth. Op Le Bondon staat nog een vergeten muur overeind van wat eens het eerste karmelitessenklooster van Frankrijk was.

HET KLOOSTER van O.L.V. van LES COUËTS

Aan de linkeroever van de Loire, een zevental kilometers verwijderd van Nantes, was in de 12e eeuw een Benediktinessenklooster gebouwd. Het was een priorij, die afhing van de abdij van St.Sulpicius in het woud "Nid de Merle" in het bisdom Rennes. Deze abdij was aangesloten bij de Orde van Fontevraud, gesticht door Robertus van Abrissel als een reactie tegen het vervallen Cluny. De priorij was oorspronkelijk een buitenverblijf geweest van de graaf van Nantes, Hoël, die het in 1419 aan zijn dochter Odeline had geschonken, opdat zij er met andere monialen God zou dienen. Het klooster zou de naam behouden van de kapel van de H. Maria van Escoiz, die ter plaatse al bestond.

Wanneer het klooster van de Drie Maria's het eerste decennium al gevierd heeft, leven er op de priorij van Les Coëts nog slechts zeven religieuzen. Van het kloosterleven daar kwam niet veel terecht. De klauuur was nog slechts een herinnering uit voorbije tijden. De monialen hoefden zich totaal geen zorgen te maken over haar onderhoud. Het klooster was rijk en voor de talloze familieleden en vrienden was het de zoete inval geworden. Hertog Frans II is dan ook terecht van mening dat de kloostergemeenschap van Les Couëts niet meer beantwoordt aan het doel waarvoor zij door zijn voorouders gesticht en met weldaden overladen is. Hij ziet in deze stand van zaken dan ook een welkome gelegenheid de priorij over te doen aan de Karmelitessen van Le Bonden *"die in een geur van goede faam onder zo'n grote gestrengheid hebben geleefd en leven, dat zij voor religieuzen van beider geslacht een prachtig voorbeeld van leven geven"*. Dit schrijft hij dan ook aan Sixtus IV. Deze antwoordt met een bul van 22 juni 1476 waarmee hij "motu proprio" (uit eigen beweging) de priorij van Les Couëts ontnemt aan de Benediktinessen en het opricht als Karmelitessenklooster. Aan de zeven Benediktinessen wordt de keuze gelaten zich aan te sluiten bij de Karmelitessen ofwel zich terug te trekken in de abdij van de H.Sulpicius als zij niet tot de Orde van Karmel wensen over te gaan. In dit laatste geval zullen zij gedurende de tijd van haar leven van de Karmelitessen jaarlijks het nodige geld ontvangen voor haar onderhoud. Guy de Bochet, schatbewaarder van de Madeleinekerk van Vitré, Guillaume Garangièrre en Pierre du Chaffault, kannunikken van het bisdom Nantes, krijgen de opdracht de pauselijke bul uit te voeren. Deze hebben geen gemakkelijke taak en ondervinden van de kant van de Benediktinessen, met aan het hoofd de priorin Guillemette Le Gac, hevig verzet. Zij weigeren het klooster te verlaten en doen een beroep op de H. Stoel. Er blijft de apostolische kommissarissen niets anders over dan de gehele kerkelijke ban te doen en de hulp in te roepen van de wereldlijke gezagsdragers. Françoise d'Amboise was ondertussen al in Nantes aangekomen met elf van haar dochters en kon natuurlijk niet zo lang buiten het klooster blijven. 18 dec. ondertekent Hertog Frans het bevel het klooster van Les Couëts te ontruimen. Een kleine groep begeeft zich twee dagen daarna naar de priorij: Regnault Godelin, drossaard van Nantes, Michel de Partenay, vertegenwoordiger van de militaire macht en Nicolas de Kermeno, raadgever van de hertog, hebben de opdracht het bevel tot uitvoer te brengen. Enkele andere personen hebben zich bij hen aangesloten, onder wie we de karmeliet Yves Matthieu herkennen, die in naam van Françoise d'Amboise bezit zal nemen van het klooster en verder een notaris die de akte zal opmaken van de onderneming. Ondanks hevig verzet, moeten de monialen van Les Couëts toezien, hoe Yves Matthieu bezit neemt van het klooster, hij treedt de kapel binnen en luidt even de klokken, vervolgens bestijgt hij het hoofdaltaar, waarvan hij de steen met relikwieën kust en doorloopt tenslotte de voornaamste delen van de gebouwen, waaruit de priorij van Les Couëts is samengesteld. Notaris Corbardi stelt van alles nauwkeurig de akte op. De priorij van Les Couëts is officieel een Karmelitessenklooster geworden. Enkele dagen daarna

begeleiden hertog Frans en Yves de Kérizec, vicaris generaal van het bisdom Nantes, de Karmelitessen naar haar nieuwe klooster. Zij hebben er in 1476 voor het eerst het kerstfeest gevierd.¹¹

De Benediktinessen hadden zich weliswaar terug moeten trekken uit de priorij, maar lieten het er niet bij zitten. Zij hadden een beroep gedaan op de H. Stoel en gedaan gekregen dat Petrus van Ferrara, auditeur van het apostolisch paleis, aangewezen werd om de hele zaak te herzien. Françoise d'Amboise, die veel ervaring bij processen had opgedaan, begreep wel dat het een zeer slepende zaak zou worden tot nadeel van beide partijen. Zij richt dan ook aan Sixtus IV het verzoek de zaak persoonlijk in handen te nemen, de uitspraak van de apostolische kommissarissen te bevestigen en aan de Benediktinessen het stilzwijgen op te leggen. De Paus antwoordt met een bul van 17 juli 1477; Alain Lemoult, kannunik van Quimper, Robert Ruallan, kannunik van Nantes en een official van Nantes zullen zich op de hoogte stellen van de waarheid van hetgeen in de voorgaande bul vermeld wordt en tot dit doel de Benediktinessen dagvaarden. Vervolgens zullen zij de uitspraak van de eerste apostolische kommissarissen bevestigen en aan de Benediktinessen het stilzwijgen opleggen. Zo deze niet willen gehoorzamen zal nogmaals de kerkelijke ban als straf toegepast worden. Alain Lemoult benoemt Matthieu Bregaud, kannunik van Nantes om de bul van 17 juli 1477 ten uitvoer te brengen. Deze volbrengt zijn taak. Maar ook nu berusten de Benediktinessen zich niet in haar lot en weigeren het jaargeld aan te nemen, dat voor haar vastgesteld was. Zij doen een nieuw beroep op de H. Stoel. Sixtus IV geeft een derde bul op 26 febr. 1478. Het is een "Motu proprio" waarmee hij rechtstreeks en voor altijd aan de Benediktinessen het stilzwijgen oplegt. Zij zullen van de Karmelitessen haar jaarlijks inkomen krijgen, zogauw zij zich onderworpen zullen hebben aan de Paus. Zij hebben echter geen recht meer op uitbetaling van het achterstallige geld. De Bisschoppen van Saint-Malo en Saint-Paul de Léon, alsook de official van het bisdom Nantes krijgen de opdracht te voorkomen dat de Karmelitessen verder lastig gevallen zullen worden. En zo de Benediktinessen niet willen gehoorzamen zullen zij publiek in de kerkelijke ban gedaan worden en zal contact met haar vermeden moeten worden. Deze maatregel blijkt indruk gemaakt te hebben. Als Françoise d'Amboise in 1479 aan Sixtus IV het verzoek richt zijn toestemming te geven aan de vereniging van de kommuniteit, die op Le Bondon was achtergebleven, met haar medezusters van Les Couëts, dan zal zij als een van de vele redenen, de onkosten

¹¹ Le Roy, O.Carm. steunend op de akte van 20 dec.1476, maakt deze gevolgtrekking, dat Françoise d'Amboise de dag daarop de priorij van Les Couëts heeft betrokken. Richard volgt de kronologie van le Grand volgens wie dit 24 dec. 1477 gebeurd is. Hij gaat daarbij van de veronderstelling uit dat de Benediktinessen het klooster pas hebben verlaten nadat de bul van Sixtus IV Cunctarum personarum van 17 juli 1477 een eind gemaakt zou hebben aan het proces. Wij weten echter dat voor de beëindiging van het proces een derde bul van Sixtus IV nodig is geweest nl. van 26 febr. 1478. Maar toen hadden de Benediktinessen het klooster van Les Couëts reeds lang verlaten. Er bestaat een akte van de visitatio canonica, die in de loop van sept. 1478 in het klooster van Les Couëts gehouden werd, die alle twijfel wegneemt. Daarin vinden wij de volgende verklaring: "Ik frater Mathurin, nederige vikaris van mijn zeereerwaarde vader en magister, de Generaal van de gehele Orde van de Broeders en Zusters van de gezegende Moeder van God, Maria van de Berg Karmel over de kloosters van de zusters in Bretagne, te weten de Drie Maria's en Onze Lieve Vrouw van Les Couëts, heb het genoemde klooster van Les Couëts bezocht... En op de eerste plaats heb ik het konventsboek nagekeken, waarmee begonnen is vanaf de dag van aankomst van de zeer vereerde en vrome vrouwe Zuster Françoise d'Amboise, eertijds hertogin van Bretagne... en nu de nederige dienstmaagd van Jezus Christus en eerste priorin van voornoemde orde in dat klooster, waar zij aangekomen is samen met elf zusters om het klooster te hervormen op Kerstmis, de eerste dag van het jaar van de geboorte van Onze Heer Jezus Christus 1476 volgens Romeins gebruik." Archief van het Dep. La Loire-Atl. H.384

aangeven, die het onderhoud van twee kloosters eist, vooral zolang zij verplicht is een jaargeld aan de Benediktinessen uit te keren. Hieruit blijkt dat het inkomen van de vroegere priorij van Les Couëts heus niet te veel was voor de kommunititeit van de Karmelitessen, die met de dag groeide. En wanneer men de priorin Françoise maar steeds bezig ziet om het inkomen van het klooster te vermeerderen, dan zal ons dit niet verwonderen als wij weten dat de eerste karmelitessen geen dos meebrachten bij haar intrede. In elk geval waren zij daartoe geenszins verplicht. Na de dood van Françoise zal het langzamerhand de gewoonte worden dat familieleden of weldoeners een dos meegeven aan het meisje dat karmelites wil worden. De zusters van Les Couëts zullen daar echter skrupels over krijgen, omdat deze gewoonte, langzamerhand wet geworden, door verschillende personen als simonie wordt beschouwd. Vanuit Rome zullen zij later daarin gerustgesteld worden. Het klooster van Les Couëts was groot genoeg om de kommunititeit van de Drie Maria's op te nemen. In 1480 komen zij dan ook aan, de Karmelitessen die in 1476 op Le Bondon waren achter gebleven.¹² Als we de getallen van de kroniek van Nazareth mogen aannemen, zijn het er nog geen tien geweest. Zeven karmelitessen waren in het klooster van de Drie Maria's gestorven, en hadden haar laatste rustplaats gevonden in een zijkapel van de paterskerk. De eigendommen van het klooster van de Drie Maria's bleven in het bezit van de kommunititeit van Les Couëts. Het geld dat door deze bezittingen werd opgebracht kon door de Karmelitessen, zoals wij gezien hebben goed gebruikt worden. De vrees van Françoise d'Amboise dat haar hierin wel eens nadeel berokkend kon worden *“door enige haatdragende en haar vijandig gezinde personen of anderszins”* schijnt niet ongegrond te zijn geweest. Hertog Frans neemt tenminste de eigendommen van het klooster van de Drie Maria's onder zijn bescherming en beveelt er overal zijn wapenschild aan te brengen. In die tijd komt het nog wel eens heel vaak voor dat iemand, ongevraagd, bezit neemt van de eigendommen die aan kloosters en kerken toebehoren. In Rome komen dan ook herhaaldelijk klachten binnen van Karmelieten en Karmelitessen uit Frankrijk en Bretagne, die zich moeilijk kunnen verdedigen als zelfs wereldlijke en kerkelijke gezagsdragers evengoed meedoen aan dit veroveringsspel. En Sixtus IV, altijd bereid om de bedelorden te helpen, stelt verschillende prelaten aan, onder wie Pierre du Chaffault, bisschop van Nantes, aan wie de broeders en zusters van de Karmelorde dergelijke moeilijkheden kunnen voorleggen, zodat zij niet genoodzaakt zijn voortdurend een beroep te doen op de H. Stoel.

Een van de eerste zorgen van Françoise d'Amboise was het klooster met een hoge slotmuur te omgeven. Het slot was iets waar zij zeer streng de hand aan hield. De hertogin van Bretagne en haar broer, Kardinaal de Foix waren in elk geval niet verder dan de spreekkamer gekomen, toen zij Françoise in het klooster van de Drie Maria's hadden opgezocht. De kommunititeit van Les Couëts zal de richtlijnen die haar stichteres haar hierin heeft gegeven niet vergeten, maar ze toch wel al te ver doortrekken, zodat zelfs de biechtvaders skrupels zullen hebben aan de stervende zusters bijstand te verlenen. Binnen de slotmuur verschenen weldra nieuwe gebouwen die een steeds groter wordende kommunititeit hard nodig had. De kerk werd van binnen flink gerestaureerd en de bewoners van de streek konden na korte tijd een toren boven de hoge slotmuur zien uitkomen. Haar wens een nieuw klooster te stichten, heeft Françoise niet meer kunnen vervullen.

Haar zorgen beperkten zich echter niet tot de weliswaar noodzakelijke, maar toch uiterlijke dingen van het kloosterleven. Ook de innerlijke organisatie van het

¹² Sixtus IV had 13 dec. 1479 daartoe verlof gegeven (zie Carm Bull I. 362-365, Digna Exauditione).

kommunitieitsleven kreeg haar volle aandacht. Sinds haar intrede maar vooral gedurende haar bestuursperiode als priorin, moet de praktische vrouw, die Françoise was, een rijke ervaring hebben opgedaan aangaande het kloosterleven. Wanneer zij de overplaatsing van de kommuniteit van de Drie Maria's aanvraagt in Rome, maakt zij van deze gelegenheid gebruik de paus om een herziening van de konstituties te verzoeken. Als zij dit aan Sixtus IV vraagt, zal zij heus wel geweten hebben welke veranderingen in deze konstituties moesten worden aangebracht. Verder wist zij maar al te goed dat het religieuze leven in de kloosters - die van de Karmelieten niet uitgezonderd - op een laag peil stond. Johan Soreth had er wel voor gezorgd dat de geestelijke zorg van de Karmelitessen werd toevertrouwd aan observante ordebroeders. In dit opzicht werd de toekomst van Les Couëts zeer onzeker, toen de Generaal in 1471 in het klooster van Angers gestorven was. Françoise zelf werd ook oud en wachtte niet lang om doeltreffende maatregelen te nemen. Zij verzoekt de paus aan het klooster van Les Couëts een aantal voorrechten te geven die zullen voorkomen dat niet-observante Karmelieten de geestelijke zorg van de Karmelitessen in handen krijgen. Sixtus IV stemt toe. Het is de laatste bul die hij, vóór zijn dood, ten gunste van de Karmelitessen van Bretagne heeft uitgevaardigd.

In 1479 hadden de Karmelitessen van de paus het verlof gekregen om in geval van oorlog of verwoesting van het klooster naar dat van de Drie Maria's terug te keren of op een andere plaats bescherming te zoeken. Typische maatregel die heel goed past in de rumoerige tijd waarin Françoise d'Amboise leefde. Doch ook nog negentig jaar later zullen de Karmelitessen dankbaar gebruik maken van deze toestemming als de Hugenoten de streek onveilig maken. De vikaris generaal van Les Couëts vindt het veiliger het klooster te ontruimen en de Karmelitessen zullen in 1569 tien maanden in Nantes doorbrengen, nadat zij het lichaam van haar stichteres op een veiliger plaats begraven hadden.

Een van de meest belangrijke gebeurtenissen die in de annalen van het klooster van Les Couëts vermeld stonden, is de stichting van een nieuw klooster. Daarover zullen wij het nu hebben.

HET KLOOSTER VAN O.L.V. van NAZARETH

“Sacras inter Matris reliquias, adeo excrevit proles carmelitica ut dimittendam alio coloniam, necessitas et pietas persuaserin.” “In de nabijheid van de heilige overblijfselen van haar Moeder nam het aantal Karmeldochters zodanig toe, dat zowel noodzaak als kinderliefde er toe aanzetten elders een nieuwe stichting te beginnen”.

Met deze volzin geeft de latinist Leo van St. Jan de redenen aan die de Karmelitessen van Les Couëts er toe brachten tot een nieuwe stichting over te gaan. Het zal wel zo geweest zijn, dat de noodzaak een welkome gelegenheid bood om te voldoen aan de liefde jegens de stichteres. Albert le Grand had het oorspronkelijk dokument voor zich liggen toen hij schreef:

“Toen de priorin en de zusters van het klooster van Les Couëts zagen dat zij van dag tot dag in aantal toenamen en haar klooster zodanig bevolkt was dat zij gedwongen waren, vanwege plaatsgebrek, verschillende deugdzame meisjes, ook van voorname huize, die om intrede verzochten, af te wijzen, en tevens vol verlangen haar Orde uit te breiden, ook al omdat haar gelukzalige Moeder, wijlen de Hertogin, gedurende haar leven het vrome plan had gekoesterd een ander klooster van dezelfde Orde te stichten op een plaats, genaamd Onze Lieve Vrouw van Nazareth, dichtbij de stad Vannes, tot aandenken aan het eerste klooster van voornoemde Orde, dat onder de titel van de Drie Maria's, vroeger gesticht was, dichtbij dat van Le Bondon, waar de voornoemde Hertogin het kloosterkleed had ontvangen en de geloften had afgelegd,... besloten zij voornoemd klooster van Nazareth te bouwen en te stichten, geheel uit eigen beweging en vrije wil zonder enige verplichting, alleen uit godsvrucht en tot uitbreiding van haar Orde.”

De eerste stap die men ondernam voor de nieuwe stichting, was het plan voor te leggen aan Anna van Bretagne, koningin van Frankrijk. Anna had als enig kind van Frans II het hertogdom Bretagne van haar vader geërfd en het meegebracht als bruidsschat voor de franse kroon, toen zij met Karel VIII in het huwelijk was getreden. Anna van Bretagne was in Nantes geboren, een maand nadat Françoise d'Amboise met haar dochters in het klooster van Les Couëts was komen te wonen. Wellicht zal de koningin van Frankrijk nog een vage herinnering hebben overgehouden uit haar kinderjaren aan die Karmelites die zij haar tante moest noemen. De zusters van Les Couëts hebben niet vergeten haar in te lichten omtrent de wens die Françoise d'Amboise in haar laatste levensjaren gekoesterd had, de Karmelzusters terug te brengen naar de streek, die zij in 1480 geheel verlaten hadden. Anna van Bretagne geeft haar toestemming: *“Zeer verlangend te voldoen aan het plan en bijzondere devotie van wijlen onze tante”*, zoals zij schrijft in de machtigingsbrief van nov. 1513. Aan de plaatselijke autoriteiten geeft zij opdracht zich op de hoogte te stellen van de toestand waarin het verlaten klooster van de Drie Maria's verkeert en, zo nodig, een plaats te kiezen voor de bouw van een nieuw klooster. Vervolgens geeft zij haar wil te kennen dat dit nieuwe klooster gesticht zal worden

“ter ere van, uit eerbied voor en ter gedachtenis aan de Ontvangenis van Onze Vrouwe, de zeer heilige en zeer glorievolle Moeder van God voor wie wij een vurige en heel innige verering hebben”¹³.

¹³ Een ander dokument zegt echter: “De koningin verlangde dat het klooster die naam, nl. O.L.Vrouw van Nazareth, droeg vanwege de devotie die zij had voor het geheim van de Menswording van het Woord”. (Arch. van het departement van Morbihan, H3, Inventair des actes concernant les fiefs de St.Martin f.1) Volgens de stichtingsakte van Nazareth van 6 april 1530, die ook door Le Grand wordt weergegeven, was het de wens geweest van Françoise d'Amboise een klooster te stichten op een plaats dicht bij Vannes, Nazareth genaamd, vanwege haar devotie tot de Menswording van Christus en ook omdat zij 25 maart – de dag waarop men dit geheim herdenkt - haar geloften had afgelegd.

Lodewijk XII met wie Anna van Bretagne een tweede huwelijk had aangegaan, bevestigde de toestemming van zijn echtgenote en gaf tegelijkertijd vrijheid van belasting aan de nieuwe stichting. In maart van het volgend jaar, twee maanden na de dood van Anna van Bretagne, kent hij de Karmelitessen voor hetzelfde doel een belangrijke financiële steun toe, wat door zijn opvolger Frans I in juni 1515 nog eens bevestigd zal worden.

Het nieuwe klooster zou niet ver verwijderd liggen van het klooster van de Drie Maria's. Het zou gebouwd worden aan dezelfde weg die van Vannes over Le Bondon naar Auray en Hennebont liep, doch dicht bij de stadsmuren. Het terrein behoorde tot de priorij van Sint Martinus te Josselin, die het tegen 1153 gekregen had van Eudon, graaf van Rennes en Vannes. Antoine Fumeé, aartsdiaken van Tours, die toen de priorij in kommente had, stond bij kontrakt van 24 okt. 1516 onder bepaalde voorwaarden het terrein af aan de Karmelitessen, alleen om te voorkomen dat de koning en de koningin van Frankrijk zich anders kwaadgezind jegens hem zouden betonen. Na bekrachtiging van het kontrakt door Leo X, geeft ook de bisschop van Vannes zijn goedkeuring voor de stichting van het klooster. Nadat men ook voldaan had aan de eisen van de pastoor van de parochiekerk van St. Patern, in wiens gebied het klooster kwam te liggen, kon een aanvang genomen worden met de bouw. Voor dit doel werd het klooster van de Drie Maria's afgebroken omdat het bruikbare materiaal nog goede diensten kon bewijzen. De prior van Le Bondon, Geoffroy Le Borgne, was in 1518 wijbisschop van Vannes geworden en bood de Karmelitessen zijn hulp aan om de stichting van het nieuwe klooster tot een goed einde te brengen. De Generaal van de Orde Bernardinus van Siëna, had 20 mei 1519 zijn toestemming gegeven terwijl Leo X 4 dec. van hetzelfde jaar, op verzoek van de koning Frans I en zijn echtgenote Claude, een breve uitvaardigde, waarin hij zijn goedkeuring hechtte aan de stichting van Nazareth en het alle privileges schonk die de Karmelitessen van Les Couëts van zijn voorgangers ontvangen hadden. Het heeft echter nog een tiental jaren geduurd voordat 18 geprofeste zusters, 2 novicen en 1 postulante zich konden inschepen op de Loire, dicht bij de uitgang van het klooster van Les Couëts, om de reis naar Vannes aan te vangen waar zij 13 april 1530 zouden aankomen. Het oorspronkelijk plan was geweest 17 religieuzen naar Vannes te zenden, "13 slotzusters en 4 voor buiten." Voor het onderhoud van deze zusters had de kommunitieit van Les Couëts dan ook verschillende eigendommen afgestaan, die voortaan aan het klooster van Nazareth zouden toebehoren. 6 april, slechts een paar dagen vóór het vertrek van haar medezusters, kwam de kommunitieit van Les Couëts bijeen voor de stipulatie van de verschillende voorwaarden van de nieuwe stichting:

1. De religieuzen, bestemd voor het klooster van Nazareth, zijn verplicht "het koorgebed te houden zoals het naar gewoonte verricht wordt in de priorij en het klooster van Les Couëts en zoals de Regel en de Konstituties van haar Orde het vereisen."
2. "De zusters van het klooster van Nazareth zullen om de drie jaar een van haar tot priorin kiezen en de priorin zal niet langer dan drie jaar aanblijven."
3. "De priorin en de kommunitieit van Nazareth zullen samen met haar medezusters van het klooster van Les Couëts slechts één vikaris van de Generaal van de Orde hebben, die de overste en de visitor van beide konventen zal zijn, zoals vroeger is vastgesteld door wijlen Magister Bernardinus van Siëna, die God genadig moge zijn, in leven Generaal van de Orde van O.L.Vrouw van de Berg Karmel, evenals door de huidige Generaal, Magister Nicolaas Audet. Deze overste, visitor en vikaris van de Generaal zal, wanneer dit nodig zal zijn, gekozen worden door het verstandigste en grootste aantal stemmen van de geprofeste koorzusters van de beide kommunitieiten van Les Couëts en Nazareth en niet anders."

4. “Wanneer in geval van brand of oorlog het klooster van Nazareth verwoest zou worden, of door pest of een ander ongeval, wat God verhoede, de zusters niet meer in voldoende aantal zouden zijn om goddelijk officie te houden en voornoemd klooster te onderhouden, of indien de zusters van het klooster van Nazareth niet in goede tucht en onderhouding van de Regel en konstituties van haar Orde zouden leven, of wanneer de priorin van het klooster van Nazareth langer dan drie jaar na haar benoeming zou aanbliven, of wanneer de zusters een andere overste, visitator en vikaris van de Generaal zouden willen hebben dan degene die gekozen is: in al deze gevallen en bij elk van hen afzonderlijk, zullen de bezittingen en inkomsten welke de priorin en de kommunitieit van Les Couëts bij deze afstaan aan het klooster van Nazareth, geheel terugkomen in het bezit van de priorin en het klooster van Les Couëts, juist zoals dit in het verleden altijd geweest is. En in die gevallen zullen de priorin en de kommunitieit van Les Couëts, als ook haar opvolgsters verplicht zijn de overgebleven zusters, goederen en pensionnaires¹⁴ op te nemen en in te lijven bij de priorij van Les Couëts.”

Tenslotte werd bepaald dat de religieuzen die voor Nazareth bestemd zijn, geen aanspraak mogen maken op de dos die zij bij haar intrede aan het klooster van Les Couëts gegeven hebben. Zij krijgen ieder de som van 140 livres mee en hebben verder recht op de levenslange pensioenen die haar familie betaalt. Men koos Jeanne Lyminiec tot eerste priorin van de nieuwe stichting en zo kon de kommunitieit voor Nazareth onder leiding van de vikaris van de Generaal, Jean Roch naar Vannes vertrekken.

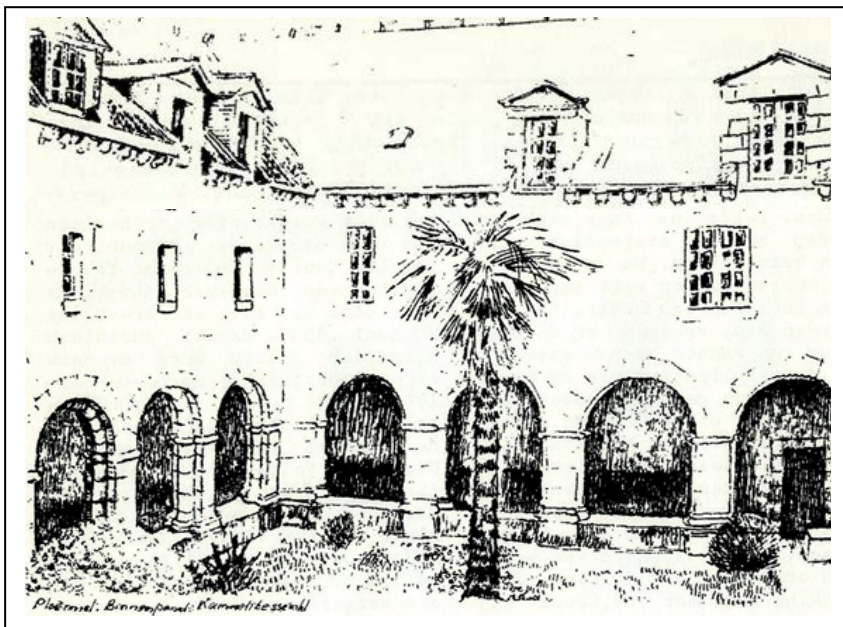
Vijftien dagen na de aankomst in Vannes werd Françoise van Languyoit, als eerste postulante in het klooster van Nazareth aangenomen en het jaar daarop Jeanne Coupe de Keroual. Deze laatste was reeds eerder in het klooster van Les Couëts aangenomen, maar was naar haar ouders teruggestuurd wegens een ziekte aan het been, met de belofte terug te mogen keren, wanneer zij genezen zou zijn.

De voorwaarden voor de stichting van Nazareth, die men vóór het vertrek van de Karmelitessen vastgelegd had, waren voor het nieuwe klooster nogal bezwarend. Vooral het verbod een eigen vikaris generaal te hebben stelde de kommunitieit van Nazareth voor grote moeilijkheden. De vikaris generaal was in de meest strikte zin van het woord de overste van de Karmelitessen. Jean Roch had, na de stichting van Nazareth twee grote kloosters onder zijn beheer en de grote afstand tussen deze kloosters maakte een geregelde aanwezigheid onmogelijk. De zorg die hij had voor het tijdelijk en geestelijk welzijn van de Karmelitessen, maakte deze aanwezigheid gewenst. De zeventien religieuzen ten gunste van wie men de akte van schenking ondertekend had, hadden onder ede moeten verklaren dat zij steeds zouden voldoen aan de gestipuleerde voorwaarden. Het schijnt dat zij dit onder een morele dwang gedaan hadden. Zelfs na haar aankomst hadden zij de overeenkomst nog eens bekrachtigd. Na verloop van tijd kregen zij er spijt van. Toen Jean Roch dan ook in dec. 1540 gestorven was, vroegen zij de bisschop van Vannes haar te ontslaan van de verplichting die zij onder ede op zich



¹⁴ Pensionnaires zijn de zusters voor wie door familieleden een jaargeld wordt uitbetaald.

genomen hadden. Het schijnt dat enkele van de zeventien Karmelitessen het standpunt van haar medezusters niet deelden. Zij worden in elk geval niet genoemd door Francois Peregrin, vikaris generaal van het bisdom Vannes, die de zusters van Nazareth ontslaat *“van de hand en de nakoming van haar eed, (zodat zij zich mogen gedragen) alsof deze nimmer bij het kontrakt afgelegd was”*. De Karmelitessen waren dus vrij een eigen vikaris te kiezen. Zij deden dit dan ook in de persoon van Jean Gally, die in het dichtbij liggende klooster van Le Bondon thuis hoorde. Voortaan zullen zij daar steeds haar vikaris uit de provincie van Touraine kiezen, totdat in 1640, vanwege moeilijkheden met deze provincie zij genoodzaakt zullen zijn haar keuze uit andere provincies te doen. Als wij echter de inventaris van het klooster van Nazareth nakijken, blijkt dat hiermee het geval van een eigen vikaris voor Nazareth nog niet definitief is opgelost. Het is te begrijpen dat de Karmelitessen van Les Couëts de handelwijze van haar medezusters niet goedkeurde. Volgens de overeenkomst van 1530 kiest de kommunititeit van Les Couëts na de dood van Jean Roch, René Bougent tot vikaris generaal van de beide kloosters. Deze keuze, gedaan door het “grootste en verstandigste deel” van de Karmelites-sen van Bretagne, werd bevestigd door Generaal Audet. Vervolgens verzocht men Paulus II zijn apostolische goedkeuring te hechten aan de keuze van de kommunititeit van Les Couëts en aan de bevestiging van Nicolaas Audet. De paus doet dit met een breve van 15 juni 1541. Vanuit juridisch standpunt gezien werd de zaak er niet duidelijker op. Jean Gally was twee dagen na zijn keuze geïnstalleerd als vikaris van de Generaal van het klooster Nazareth. Volgens de bul Apostolicae Sedis van Sixtus IV, was de Generaal van de Orde verplicht de keuze van een vikaris generaal, gedaan door de Karmelitessen van de Couëts, goed te keuren. Zo hij dit weigerde werd de vikaris generaal beschouwd als bevestigd vanwege apostolisch gezag. Leo X had in 1519 dit privilege ook aan het klooster van Nazareth gegeven, dat, ontslagen van haar verplichtingen jegens de kommunititeit van Les Couëts, er dankbaar gebruik van maakte. Nicolaas Audet zal zelf het onhoudbare van deze toestand hebben ingezien en naar een oplossing gezocht van het probleem. Dit zal dan ook de inhoud zijn geweest van een brief die hij 19 nov. 1541 naar Nazareth schreef. In elk geval heeft hij de keuze van Jean Gally 3 maart 1542 goedgekeurd en deze neemt 6 mei daarop dan nog eens officiëel bezit van zijn ambt dat hij al meer dan een jaar uitgeoefend heeft. Om verdere moeilijkheden te voorkomen verzoeken de Karmelitessen van Nazareth Paulus III haar te ontslaan van de eed die zij in 1530 onder morele dwang hadden afgelegd. De Paus voldoet aan dit verzoek met een breve van 27 augustus 1543; Nicolaas Audet zal dan ook geen moeilijkheden meer hebben om van zijn kant de kommunititeit van Nazareth toestemming te geven voortaan zijn eigen vikaris voor dat klooster te kiezen. Voorzien van deze toestemming van Audet wenden de zusters van Nazareth zich voor een laatste keer tot Paulus III met het verzoek al de privileges aan Les Couëts geschonken, nogmaals te bevestigen ten gunste van het klooster van Nazareth. Ook dit verzoek wordt door de Paus op 14 maart 1544 welwillend toegestaan.



Zo was dus na betrekkelijk korte tijd een verwijdering ontstaan tussen Nazareth en het moederhuis van Les Couëts. Van deze zelfde tijd dateren enige konflikten tussen de beide kloosters aangaande eigendommen waar beide gemeenschappen recht op meenden te hebben. Deze procedures werden weliswaar tot een bevredigend einde gebracht, maar zullen er niet weinig toe

hebben bijgedragen tot een onafhankelijkheid en zelfs tot een verkoeling in de wederzijdse betrekkingen. Als 100 jaar later een deel van de Karmelieten van Les Couëts zich willen onttrekken aan de jurisdictie van de Orde, zullen haar medezusters van Nazareth zich weliswaar tot Innocentius X wenden om dit te voorkomen, doch haar woorden klinken weinig overtuigend, wanneer zij zich beroepen op de overeenkomst die in 1530 gesloten was. Processen heeft de gemeenschap van Nazareth veel moeten voeren. Andere kloosters van die tijd deden hierin overigens niet onder voor de Karmelieten. Het gaat altijd over de bezittingen die door twee partijen betwist worden. Antoine Fumée, titularis van de priorij van St. Martinus van Josselin had in 1516 tegen zijn zin grond verkocht die nodig was voor de nieuwe stichting van Nazareth. Tegen 1550 verschijnt zijn naam weer in de geschiedenis van het klooster. Hij was van mening, dat de Karmelieten niet voldoen aan de voorwaarden van het kontrakt en hij kreeg het zover gedaan dat de deurwaarders naar het klooster van Nazareth gingen om de Karmelieten te vertellen dat *“al haar huisraad, tot zelfs tafelgerei en linnengoed”* in beslag werden genomen. Het parlement van Bretagne maakte deze maatregel ongedaan, doch we weten niet hoe het proces afgelopen is. Dat er ook buiten de rechtbank getwist kon worden over de aanspraken van Nazareth zou Julien Alleno, biechtvader van de gemeenschap, hebben kunnen navertellen, als hij bij een dergelijke twist niet de dood had gevonden. Het doodsbericht dat de kroniek van het klooster ons geeft is veelzeggend genoeg:

“Met steenworpen is hij vermoord door slechtgezinde personen, die moeilijk konden zien dat hij de belangen van ons huis zozeer ter harte nam”.

In 1589 brak in het klooster van Nazareth de pest uit, die vele slachtoffers maakte. De gemeenschap zag zich verplicht enige maanden het klooster te verlaten. Gedurende de afwezigheid werd het onbewaakte klooster een pleisterplaats van dieven, op wie vooral de provisiekamers een grote aantrekkingskracht uitoefenden. Wanneer de Karmelieten in 1590 na het feest van Driekoningen terug mogen keren naar haar geliefde Nazareth, treffen zij de inboedel in een droevige toestand aan. De kroniek zegt dat de nieuwe priorin Anna de la Rocque Destuel *“zeer onthutst was zich aan het hoofd te zien van een nieuwe huishouding zonder voorraad”* en *“dat zij tegelijkertijd met de sleutel van de procure de*

procurates een lege beurs, en een schuldbrief van 6 of 7 duizend livres overhandigde'. Gelukkig vonden de zusters veel weldoeners die haar over de eerste moeilijkheden heen hielpen. Het klooster van Nazareth had een goede naam in Bretagne. Zij zal die behouden, ook als in de 17e eeuw conflicten met de provincie Touraine nogal wat stof zullen doen opwaaien en de hoge kringen van Vannes een onderwerp voor konversatie zullen verschaffen. De oorzaak van deze moeilijkheden waren de voorrechten die Sixtus IV in vroegere tijden aan de Karmelitessen geschonken had. Het loont de moeite in de volgende bladzijden na te gaan wat deze privileges inhielden.

DE PRIVILEGES

Bij het bestuderen van de geschiedenis van de eerste Karmelitessenkloosters krijgt men de indruk dat deze stichtingen deel uitmaakten van de hervormingsplannen van Johannes Soreth. Het is voorzeker niet onze taak dit te bewijzen, maar wel willen wij wijzen op het feit dat bij dergelijke stichtingen heel vaak melding wordt gemaakt van de reguliere observantie. Wij hebben gezien, dat dit heel duidelijk het geval is in de stichtingsbul van Pius II voor het klooster van de Drie Maria's in Le Bondon. Voor Johannes Soreth was het betrekkelijk gemakkelijk het kloosterleven in te richten volgens een ideaal waar hij ook de mannenkloosters van zijn Orde voor trachtte te winnen. Het ging hier niet alleen over nieuwe stichtingen, maar ook de Tweede Orde van Karmel stond zelf nog aan het begin van haar geschiedenis, zodat de Generaal niet in botsing kwam met gewoonten en tradities die een observant kloosterleven onmogelijk maken. Het was echter een groter probleem de gestichte Karmelitessenkloosters voor verslapping te behoeden. Vandaar de grote zorg van Johannes Soreth de geestelijke leiding van Karmelitessen in vertrouwde handen achter te laten. Het is dan ook te begrijpen waarom Françoise d'Amboise het klooster van de Drie Maria's bouwde naast de kerk van het klooster van Le Bondon, waar de Karmelieten de hervorming van Johannes Soreth hadden aangenomen. Om dezelfde reden brengt Johannes Soreth in 1647 een karmeliet van de reguliere observantie uit België mee, Matheus de la Croix, die Françoise d'Amboise tot aan haar dood als biechtvader zal hebben en die kort na de dood van deze biechteling een eerste biografie van haar zal schrijven.

Het is moeilijk te zeggen welke macht de provinciaal van Touraine gedurende het leven van Johannes Soreth uitoefende met betrekking tot de Karmelitessen van Bretagne. Wij hebben geen documenten uit die tijd die ons daarover kunnen inlichten. Toen Françoise d'Amboise haar plan voor de stichting van een Karmelitessenklooster was begonnen uit te voeren, had zij in Jean de la Noix, toen provinciaal van Touraine, een trouwe medewerker gevonden. Hij had haar zelfs de eerste richtlijnen gegeven aangaande het Karmelleven waar de hertogin zich toen al serieus op voorbereidde. Jean de la Noix stierf in 1466 en we weten niet of zijn opvolger Pierre de Kermainguy dezelfde hartelijke betrekkingen onderhield met Françoise d'Amboise en haar Karmelitessen. In de 16e eeuw zullen de religieuzen van Nazareth altijd blijven beweren dat Johannes Soreth de Karmelitessen van Bretagne onder zijn onmiddellijke jurisdictie had en dat *“deze instelling en vorm van bestuur daarna waren aangenomen en goedgekeurd in een generaal kapittel van Aurillac, april 1465”*.¹⁵ De provincie van Touraine zal daar tegen in gaan en blijven volhouden dat zij tot 1483 onder de jurisdictie van de provinciaal hadden gestaan, doch de bewijzen die zij daarvoor aanvoert zijn weinig overtuigend.

¹⁵ Het kapittel van Aurillac is niet in april maar in mei gehouden.

Over het beleid van de opvolger van Johannes Soreth ten opzichte van de Karmelitessen van Bretagne hebben wij meer gegevens. Het archief van het klooster van Nazareth bewaarde nl. een dekreet van Christophorus Martignoni van 6 mei 1473, waarmee deze Generaal het klooster van de Drie Maria's aan de jurisdictie van de provinciaal van Touraine onttrekt. Het is moeilijk te zeggen of hij deze maatregel trof in verband met het beleid van Francois des Nos, die in 1472 Pierre de Kermainguy als provinciaal was opgevolgd en die enkele jaren na zijn keuze werd afgezet. Françoise d'Amboise was met elf zusters in dec. 1476 naar het klooster van Les Couëts vertrokken. Het meest dichtbijzijnde klooster van de Karmelieten was dat van Nantes, waar echter de religieuze observantie niet was ingevoerd. Het probleem deed zich dus voor, biechtvaders te vinden die voldeden aan de eisen die Johannes Soreth altijd gesteld had aan degenen die de geestelijke leiding van de Karmelitessen in handen kregen. Doch ook hierin werd een oplossing gevonden: met een dekreet van 14 aug. 1477 geeft Martignoni de Karmelitessen van Bretagne verloop om de biechtvaders uit alle provincies te kiezen.

Deze twee dekreten van Martignoni bevatten reeds de twee voornaamste privileges van de Karmelitessen van Bretagne, die door Sixtus IV nog eens opnieuw gegeven zullen worden en in de loop van de volgende eeuwen herhaaldelijk conflicten met de provincie van Touraine zullen uitlokken. Martignoni was in 1481 gestorven. Het was natuurlijk niet onmogelijk dat de twee dekreten die hij ten gunste van het klooster van Les Couëts had uitgevaardigd in de toekomst in het vergeetboek zouden raken. De priorin Françoise d'Amboise meent in elk geval alle reden te hebben zich daar zorgen over te maken. Zij richt dan aan Sixtus IV het verzoek het klooster van Les Couëts met al de bijbehorende personen voor altijd te onttrekken aan de macht van de provinciaal en onder de onmiddellijke jurisdictie van de Generaal van de Orde te plaatsen. Het verzoek aan de paus geeft duidelijk de gedachtengang en de bezorgdheid van Françoise weer:

*“Daar in die streken geen enkel ander zusterklooster van genoemde Orde van de observantie te vinden is en Françoise, die nu op jaren is, bij haar intrede in vermelde Orde de bedoeling had zich te stellen onder het toezicht en de visitatie van de Generaal en kloosterlingen van dezelfde Orde van de ware observantie en niet van de Konventuelen; en daar zij, gezien de huidige toestand, er aan twijfelt zonder enige vrees nog lang te kunnen volharden in voornoemde reguliere observantie als zij en genoemde zusters onderworpen worden aan het beleid en de visitatie van de konventuelen en de provinciaal...”*¹⁶

De bul van 20 september 1483, waarmee Sixtus IV het verzoek van de Karmelitessen beantwoordde, overtrof alle verwachtingen. Er worden zodanige voorrechten gegeven aan het klooster, dat deze alleen maar begrepen kunnen worden vanuit de historische situatie van die tijd. De bul geeft de volgende privileges:

1. De Karmelitessen en andere personen die tot het klooster van Les Couëts behoren worden voor altijd ontnomen aan de jurisdictie van de provinciaal en onder de onmiddellijke bescherming van de Generaal van de Orde geplaatst.
2. Zij mogen een religieus van haar Orde, “van de ware gehoorzaamheid of observantie” kiezen tot haar visitor of vikaris, die met betrekking tot de zusters dezelfde macht als de Generaal zal hebben, wat niet wegneemt dat deze laatste zelf het klooster aan zijn persoonlijke kanonieke visitatie mag onderwerpen.
3. De Generaal van de Orde is verplicht binnen tien dagen na ontvangst van het bericht de keuze van de vikaris goed te keuren en zo hij dit weigert of onder enig voorwendsel dit niet doet, mag na verloop van de tien dagen de vikaris zich eo ipso als bevestigd beschouwen vanwege apostolisch gezag.

¹⁶ De Konventuelen zijn de Karmelieten die de hervorming niet hebben aangenomen.

4. De Karmelitessen mogen religieuzen van haar Orde van de observantie en het reguliere leven als biechtvaders kiezen. De vikaris moet deze keuze bevestigen.
5. Ook mogen zij andere Ordebroeders kiezen die in dienst zullen staan van het klooster van Les Couëts. Deze zullen voortaan bij het zusterklooster wonen, ook al hebben zij de daarvoor gevraagde toestemming van hun oversten niet gekregen. Alleen de Generaal en de vikaris hebben het recht deze kloosterlingen van Les Couëts te verwijderen als daar werkelijk een reden voor bestaat.
6. De priorin van het klooster en de vikaris, of in diens afwezigheid de eerste biechtvader, mogen mannelijke kandidaten toelaten tot het Ordekleed en de professie, als deze volgens de reguliere observantie van de Karmel willen leven en zich willen wijden aan de dienst van het Klooster van Les Couëts.
7. Ingeval de Generaal van de Orde niet gemakkelijk te bereiken is mogen de Karmelitessen zich wenden tot de bisschop van Nantes, wiens goedkeuring van een eventuele keuze voldoende zal zijn.
8. De bisschop van Nantes wordt aangesteld als beschermheer van de Karmelitessen, opdat zij in het gebruik van haar voorrechten geen tegenwerking zullen ondervinden van de kant van de Konventuelen en de provinciaals.

Verschillende pausen zullen deze privileges nog weer eens bevestigen. Innocentius VIII zal de Karmelitessen zelfs dispensereren, voor de bevestiging van de verschillende keuzen een beroep te doen op de Generaal als deze meer dan 40 mijl van Les Couëts verwijderd is. In dit geval kunnen zij volstaan met de goedkeuring van de bisschop van Nantes of, in diens afwezigheid van de vikaris-generaal van het bisdom.¹⁷

Wanneer men de bul van Sixtus IV doorleest, krijgt men de indruk, dat het klooster van Les Couëts het aanzien had van een dubbel-klooster, zoals men die aantrof in de Orde van Fontevault, waar de mannelijke leden in dienst stonden van de monialen. Bij de Karmelitessen had men echter dit verschil, dat niet de priorin, maar de vikaris in feite de opperste leiding had. Overigens was het aantal Karmelieten van Les Couëts en later ook van Nazareth, niet groter dan drie of vier: de vikaris, de biechtvaders en soms een lekebroeder. Van het voorrecht mannelijke kandidaten toe te laten tot het ordeshabit en de geloften heeft men praktisch geen gebruik genaakt.

Zoals wij al opgemerkt hebben moet men de privileges geheel zien in het raam van de historische situatie van de tijd waarin ze gegeven zijn. Het was inderdaad zeer riskant voor de reguliere observantie die in de Karmelitessenkloosters heerste, de leiding in handen te geven van de niet hervormde Karmelieten. Ten opzichte van deze waren de Karmelitessen geheel onafhankelijk. Het is daarom ook te begrijpen dat de kommuniteit van Les Couëts haar vikaris en biechtvaders gedurende enige tijd gingen halen uit de Congregatie van Albi, omdat in Bretagne geen hervormde kandidaten te vinden waren. Het klooster van Nazareth zal de vikarissen en biechtvaders voornamelijk kiezen uit de provincie van Touraine, daarbij alleen afgaand op de persoonlijke kwaliteiten van de kandidaat, daar in de kloosters van de provincie geen sprake was van reguliere observantie.¹⁸ Wanneer, vooral in de kommuniteit van Nazareth, het kloosterleven altijd

¹⁷ Bull. Carm. I. 392-393, breve van 23 aug. 1485. Niettegenstaande dit privilege hebben de Karmelitessen toch geregeld de bevestiging van de keuze van de vikaris aangevraagd in Rome.

¹⁸ Later zal Touraine dit als argument aanvoeren tegen de zusters van Nazareth, die misbruik hebben gemaakt van haar privileges door vikarissen en biechtvaders te kiezen uit de kloosters van de provincie waar de reguliere observantie niet heerste.

op een hoog peil is blijven staan, dan is dit zeker te danken aan de voorrechten en de gelukkige keuze die de Karmelitessen over het algemeen hebben gedaan.

De privileges hadden echter ook de keerzijde van de medaille. Zij konden een gevaarlijk wapen worden in de handen van de zusters, waar zij tenslotte zelf het slachtoffer van werden. Dit heeft zich dan ook voorgedaan in het klooster van Les Couëts. Het schijnt dat de keuze die de Karmelitessen daar hebben gedaan niet altijd even gelukkig is geweest. Volgens onze mening heeft dit er niet weinig toe bijgedragen dat in de 17e eeuw het klooster van Les Couëts zich onttrokken heeft aan de jurisdictie van de Generaal. Dat dit nu niet bepaald de enige manier was om de huiselijke moeilijkheden van de kommuniteit van Les Couëts op te lossen, blijkt wel uit de latere gebeurtenissen. De bisschop van Nantes zal zusters vragen uit de andere drie kloosters om het klooster van Les Couëts te hervormen en zal dit zelfs weer onder de jurisdictie van de Orde willen brengen, wat echter niet gebeurd is. De zusters van Nazareth zullen dan meewarig het hoofd schudden als zij het hebben over *“de ongeregeldheden van onze ongelukkige stichteressen, die de Karmel tot schande zijn”*.

Het is te begrijpen dat de provincie van Touraine niet bijster in haar schik was met de voorrechten van de Karmelitessen. Het is gedurende de 16e eeuw wel niet tot zulke grote conflicten gekomen als in de 17e eeuw, toen na de invoering van de hervorming van Thibault, de voorrechten van de Karmelitessen geen reden van bestaan meer hadden. De Karmelieten van Touraine waren er niet op tegen dat de zusterkloosters onder de onmiddellijke jurisdictie van de Generaal stonden, maar wel protesteerden zij tegen het nadeel dat hun provincie met de privileges berokkend werd. De Karmelitessen waren volkomen onafhankelijk in haar keuze van de vikaris en de biechtvaders. En het is verscheidene keren gebeurd dat deze keuze viel op de provinciaal of andere paters die in de provincie niet gemist konden worden. En daar het blijkbaar als een hoge uitverkiezing werd beschouwd vikaris of biechtvader van de Karmelitessenkloosters te zijn, werd de uitnodiging van de zusters nooit van de hand gewezen. Men heeft geprobeerd hierin verandering te brengen. Toen op het provinciaal kapittel van 1593 Louis Gendron als provinciaal werd gekozen zorgden de leden van het kapittel voor een dekreet, dat alle kloosterlingen van de provincie ontsloeg van hun gehoorzaamheid aan de gekozen provinciaal zo deze door de zusters van Nazareth of van Les Couëts tot vikaris gekozen werd, en hij deze keuze zou aannemen; en men voegde er veelbetekenend aan toe: *“Om de opspraak te voorkomen, die in deze provincie tot nu toe om gelijksoortige redenen is voorgekomen”*. Het dekreet had inderdaad uitgevoerd kunnen worden, want 24 mei van hetzelfde jaar werd provinciaal Louis Gendron geïnstalleerd als vikaris van Nazareth. Het bleef echter bij protestbrieven, gericht aan Generaal Chizzola¹⁹. Deze zullen er wel toe hebben bijgedragen dat het generaal kapittel van 1598 besliste dat een vikaris van de Karmelitessen in Bretagne moest kiezen tussen het vikariaat en het provinciaalaat, als hij daarvoor gekozen werd.²⁰

Een ander nadeel wat de provincie van Touraine werd toegebracht door de privileges was het feit dat een kloosterling, door de Karmelitessen voor haar dienst gekozen, geheel buiten bereik van de jurisdictiemacht van zijn provinciaal kwam te staan. Dat ook hiervan misbruik gemaakt kon worden behoeft geen betoog. Het is dan ook niet

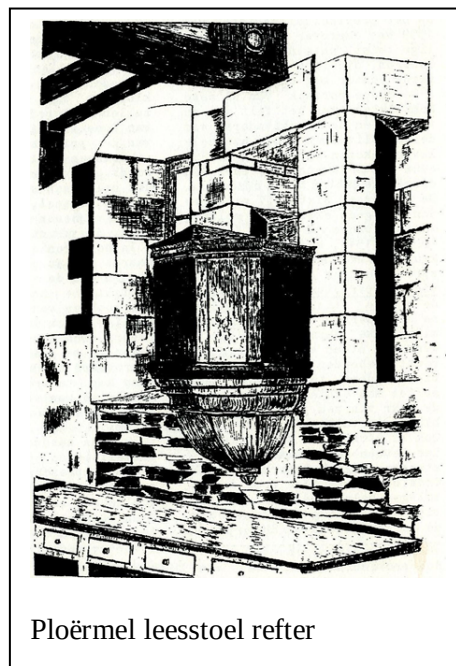
¹⁹ Rome, Archief van de Orde, TI C.0.20, brief van P. Mathurin Treviguen aan Generaal Chizzolae (23 Sept. 1594) “...de taak van de provinciaal kan niet samengaan met die van vikaris van Nazareth; velen zijn daar verantwoordigd over en doen bij U hun beklag, zoals gij uit hun brieven, aan U gezonden, kunt opmaken”.

²⁰ Acta Cap. Gen. II 14. In voorgaande Provinciale kapittels van Touraine had men de vikaris van de zusterkloosters zowel het actief als het passief stemrecht ontzegd.

slechts één keer gebeurd, dat enige religieuzen hun toevlucht zochten op het klooster van Les Couëts om een verdiende straf te ontlopen. Generaal Caffardo had wel meerdere malen geschreven, dat ook de biechtvaders van de Karmelitessen moesten onderworpen zijn aan de provinciaal, maar in de praktijk was daar niets van gekomen. Van de andere kant meenden de vikarissen van de Karmelitessen recht te hebben op het actieve en passieve stemrecht in de kapittels van de provincie. Op het provinciaal kapittel van 1599 was daarover een nogal hevige twist ontstaan met Louis Gendron, die zich dit vermeend recht echter zag ontnemen²¹.

De diepe oorzaak van al deze konflikten was het feit dat de vikaris en de biechtvaders van de Karmelitessen voor hun hele leven gekozen werden. In de 15e eeuw was de levenslange duur van dergelijke ambten niets bijzonders. De bul van Sixtus IV maakt er dan ook geen expliciete melding van. De breve van Paulus III van 15 juni 1541, waarmee deze de keuze van René Bougent goedkeurt, spreekt echter uitdrukkelijk van vicaris perpetuus. Later zullen de nieuwe stichtingen van Rennes en Ploërmel ook onder de onmiddellijke jurisdictie van de Generaal staan en eveneens het recht behouden de vikaris en biechtvaders te kiezen. Deze zullen dan echter slechts voor de duur van zes jaar hun taak blijven vervullen.

Ook al stonden de kloosters van Les Couëts en Nazareth rechtstreeks onder de Generaal van de Orde, deze werd toch door de privileges belemmerd in de rechtmatige uitoefening van zijn macht. Op de eerste plaats was hij verplicht zijn goedkeuring te hechten aan de keuze van een vikaris. Hij had het recht de kloosters aan een kanonieke visitatie te onderwerpen maar moest dit dan in eigen persoon doen. De Karmelitessen van Les Couëts zullen in 1588 dan ook gebruik maken van dit voorrecht en weigeren Pierre Bertauld, provinciaal van Touraine, te woord te staan, wanneer deze door de Generaal van de Orde wordt aangesteld om als zijn kommissaris een onderzoek in te stellen aangaande ongeregeldheden in het klooster van de zusters. In de 17e en 18e eeuw zullen soortgelijke moeilijkheden zich voordoen in het klooster van Nazareth. Ook dan zullen doeltreffende maatregelen van Rome afstuiten op het schild van de privileges, dat door de vikarissen met veel vaardigheid wordt gehanteerd. En wanneer het uit zal lopen op een tussenkomst van de H. Stoel, dan zijn er altijd nog de vrijheden van de gallicaanse Kerk, die dit zullen verhinderen. In het archief van Nazareth bewaarde men zorgvuldig de verklaringen die de vikarissen bij hun installatie hadden afgelegd de voorrechten van het klooster met heilige trouw in acht te nemen. Paters noch zusters durfden er tegen in te gaan, en sommigen die geprobeerd hadden



Ploërmel leesstoel refter

²¹ Rennes, Archief van het Dep. Ille-et-Vilaine, 9 H78. Uittreksel van de akten van het provinciaal kapittel van Touraine van 1599 "... omdat op de eerste dag onenigheid is ontstaan tussen onze Magister Louis Gendron, vikaris van de zusters van Nazareth, en de provincie, omdat hij een stem wilde hebben in de provincie tegen de statuten van de voorgaande kapittels in, welke bekrachtigd zijn door het algemeen kapittel, het voorgaande jaar in Rome gehouden... moest om opschudding te vermijden de bijeenkomst ontbonden worden...". Het provinciaal kapittel van 1604 zal nogmaals de vikarissen en biechtvaders uitsluiten van elk stemrecht in de provincie. Voor Thibault zal Generaal Canal later een uitzondering maken.

enige verandering aan te brengen werden beschuldigd van verraad aan de instelling van haar Moeder en Stichteress.

In oude handschriften vonden de Karmelitessen van Nazareth de woorden opgeschreven, die Françoise d'Amboise op haar sterfbed zou hebben uitgesproken: "Mijn dierbare zusters...gij weet dat ik uit al mijn kracht gewerkt heb aan het bewaren van het reguliere leven hier, en aan de privileges die tot dit doel zijn geschonken... Houdt vast aan uw privileges en maakt steeds voortgang en het zal u goed gaan".

De Karmelieten van Touraine schijnen wel eens vergeten te hebben, welke absolute waarde religieuzen kunnen hechten aan de laatste aansporingen van haar stichteress.

DE KONSTITUTIES

Eén van de meest moeilijk te omschrijven hoofdstukken van de geschiedenis der eerste Karmelitessenkloosters in de Lage Landen, is zonder twijfel het probleem van de konstituties. Het is voorzeker niet onze taak om in dit artikel naar een oplossing te zoeken. Enige gegevens als noodzakelijke inleiding op hetgeen ons hier interesseert, mogen dus volstaan.

In 1452 geeft Johannes Soreth de opdracht aan de prior van het klooster van Gelderen aan de Begijnen die hij in zijn Orde heeft opgenomen, konkrete normen te geven, waarnaar zij haar leven volgens de Regel en instellingen van de Karmel kunnen inrichten. Enige jaren daarna, in 1455 neemt Johannes Soreth de ex-begijnen van Nieuw-Karcke officieel in de Orde op en geeft de zusters zijn plan te kennen haar een "authentieke levensstijl" (Stylus vivendi autenticus) te geven. Vervolgens geeft hij enige richtlijnen aangaande een strenge klauuur en het leven in het klooster en draagt de karmeliet Petrus in Domo op de ordeskonstituties te vertalen ten behoeve van de zusters, voorzover deze konstituties toepasselijk zijn op het kloosterleven van nonnen. In 1457 geeft de prins-bisschop van Luik Lodewijk van Bourbon zijn toestemming voor de stichting van een Karmelitessenklooster. De kroniek van het klooster vertelde dat Johannes Soreth zelf het Karmelkleed aan de eerste postulanten had gegeven. Hij had ze onderwezen in de spiritualiteit van de Orde en ze ook de konstituties gegeven.

Het is jammer, zeer jammer, dat de konstituties van de Karmelitessen van Luik verloren zijn gegaan. Wij mogen immers veronderstellen dat de priorin, Jeanne Avayne en haar acht dochters deze in 1463 hebben meegenomen, toen zij vanuit haar klooster, dichtbij de stadspoort St. Léonard, naar Vannes vertrokken. Zij zouden ons de mogelijkheid gegeven hebben de eerste konstituties van de Tweede Orde van Karmel te rekonstrueren en haar verdere ontwikkeling in de kloosters van Bretagne na te gaan²².

Het is in elk geval zeker dat Johannes Soreth, die zich bij voorkeur persoonlijk bezig hield met de stichting en organisatie van de Karmelitessenkloosters, het leeuwenandeel heeft gehad in de totstandkoming van de konstituties van de Tweede Orde. Dat wordt overigens bevestigd door de konstituties van de Karmelitessen van Bretagne volgens de tekst die na de dood van Françoise d'Amboise tot stand is gekomen:

"Deze statuten, konstituties en verordeningen zijn samengebracht en genomen uit de H. Schrift en eveneens uit het kerkelijk recht, algemene concilies en uit de privileges van dit

²² Er bestaan nog enkele uittreksels van de Konstituties van de Karmelitessen van België. Een vergelijking van deze uittreksels met de konstituties van de Karmelitessen van Bretagne geeft duidelijke aanwijzingen naar een grondtekst. Een spaanse vertaling van de Konstituties, gepubliceerd door P. Silverio van de H. Theresia gaat ook terug naar dezelfde bron. (Zie Obras van de H. Ther. v. Jezus, Burgos, 1924; IX Aanhangsel, 481-516)

klooster en van de Orde, uit de statuten van wijlen generaal Magister Johannes Soreth, alsook uit de goede gewoonten en voorbeelden, die wijlen hertogin Françoise in haar leven gaf en toonde”.

Wij kunnen ons hier niet bezig houden met een interne analyse van de konstituties van de Karmelitessen van Bretagne. Noch is het de bedoeling de originele tekst zoveel mogelijk te rekonstrueren; ofschoon daar wel enige mogelijkheid voor bestaat. Het is zeker dat de konstituties verschillende keren hervormd zijn. Wij willen dus proberen na te gaan wanneer dit gebeurd is en door wie.

De oorspronkelijke definitieve tekst van de konstituties is verloren gegaan. Wij hebben slechts kopieën ter beschikking die alle afkomstig zijn uit het klooster van Nazareth. De exemplaren die in het klooster van Les Couëts waren, zijn waarschijnlijk al in de 17e eeuw verloren geraakt.²³ De oorspronkelijke tekst was in het latijn geschreven en was in het bezit van de vikaris van het klooster van Nazareth. Dan was er een officiële franse tekst, die de zusters in 1530 vanuit Les Couëts hadden meegebracht voor de nieuwe stichting in Vannes en die volgens het gebruikelijke ceremonieel, om de drie jaar aan de nieuw-gekozen priorin werd overhandigd. Van deze franse tekst hebben wij een authentieke kopie van 1641. De religieuzen van Nazareth maakten ook voor eigen gebruik een kopie. Nu deed zich in het klooster het ernstige probleem voor, dat de officiële franse tekst niet geheel overeenkwam met de latijnse tekst van de vikaris en met verschillende kopieën die de zusters voor persoonlijk gebruik hadden. Het schijnt dat gedurende de 16e eeuw deze verschillen niet zijn opgevallen of, in elk geval, geen praktische moeilijkheden hebben veroorzaakt. De eerste moeilijkheden doen zich voor onder het vikariaat van P. Augustinus van de Maagd Maria (1674-1689), doch deze werden voor een groot deel veroorzaakt door een verschillende interpretatie van de konstituties. Het verschil van tekst kwam duidelijk voor de dag toen in 1718 de vikaris van Nazareth P. Columbanus van de H. Johannes de Doper de kommunitieit verplichtte tot het aannemen van een aantal postulanten zonder dos, en deze verplichting liet steunen op een rubriek van de konstituties, volgens de latijnse tekst en op de stichtingsoorkonden van de kloosters van de Drie Maria's en van Nazareth. Wij kunnen niet ingaan op het langdurig proces dat dit bevel tot gevolg had en waardoor de vikaris in het ongelijk gesteld werd. Het dossier interesseert ons nu voorzover het ons belangrijke gegevens verstrekt aangaande de geschiedenis van de konstituties.

Wanneer Françoise d'Amboise in 1459 aan Pius II toestemming vraagt voor de stichting van het klooster van de Drie Maria's, verzoekt zij de paus tevens opdracht te geven aan een priester om konstituties voor het nieuwe klooster samen te stellen. Yves de Pontsal, die als bisschop van Vannes, de opdracht krijgt de stichtingsbul van Pius II uit te voeren, zal het aan Johannes Soreth overgelaten hebben de kwestie van de konstituties zelf te regelen. Het meest waarschijnlijke is dat de Generaal gewoon de Konstituties van de Karmelitessen van Luik gegeven heeft en daarin na verloop van enige tijd, enkele veranderingen heeft aangebracht *“in overeenstemming met de personen en de plaats”*. De Karmelitessen van Nazareth waren er dan ook altijd heilig van overtuigd,

²³ Rome, Archief van de Orde, II Turonia 4, Brief van de vikaris van Nazareth, P. Augustinus van de Maagd Maria aan Generaal Franciscus Scannapieco (13 okt. 1674): "Gisteren ontving ik een brief van de allerdoorluchtigste bisschop van Nantes, die mij overhandigd werd door zijn vikaris-generaal. De bisschop schreef met het doel mijn raad in te winnen aangaande het geestelijk herstel van het klooster Van Les Couëts, waarover genoemde vikaris verder met mij zou spreken. In het kort kwam het gesprek hierop neer, dat hij mij een kopie vroeg van de konstituties die beide kloosters vroeger gemeen hadden. De zusters van Les Couëts hebben deze konstituties ofwel vernietigd ofwel ze niet afgegeven aan de Bisschop om niet gedwongen te worden daarnaar te leven”.

dat haar konstituties Johannes Soreth als auteur hadden. Als de Karmelieten van Touraine dit in twijfel gaan trekken, zullen zij dan ook verontwaardigd uitroepen:

“Laten zij nu niet gaan beweren dat de konstituties die tegenwoordig in Nazareth zijn, niet die zijn, welke door Pater Johannes Soreth, generaal van de Orde aan de gelukzalige Françoise d’Amboise gegeven zijn...”!

Het valt echter niet te ontkennen dat ook Françoise d’Amboise zelf de hand gehad heeft in het samenstellen van de konstituties die tot aan de Franse Revolutie in het klooster van Nazareth van kracht zullen blijven. Een kopie afkomstig van het klooster van Rennes aarzelt niet het auteurschap van de konstituties op naam van Françoise d’Amboise te zetten. In 1479 vraagt Françoise d’Amboise Sixtus IV om een herziening van de konstituties. De paus voldoet aan dit verzoek en geeft aan de bisschoppen van Nantes en Vannes de opdracht om samen met enige Karmelieten van de reguliere observantie dit werk uit te voeren. Zij zullen dit vast niet gedaan hebben zonder de bijstand van priorin Françoise, die, rijk aan ervaring, heus wel geweten zal hebben wat veranderd moest worden. Ook indirekt heeft Françoise d’Amboise haar deel gehad in de totstandkoming van de konstituties. Als men na haar dood deze nog eens zal herzien, zal men rekening houden met *“de goede gewoonten en voorbeelden, die wijlen hertogin Françoise in haar leven gaf en toonde”*.

Wanneer hebben de volgende hervormingen van de konstituties plaats gehad? Als de Karmelitessen van Nazareth de konstituties van haar klooster laten teruggaan tot Johannes Soreth, willen zij niet beweren dat deze later geen herziening hebben ondergaan. Zij geven toe dat

“haar konstituties hervormd en uitgebreid zijn sedert haar eerste instelling: in 1494 gaf Alexander VI aan de bisschop van Nantes opdracht deze te herzien. Daar hij dit met weinig zorg had gedaan, gaf Julius II in het jaar 1510 een andere opdracht aan de vikaris-generaal van Nantes die bijgestaan door zeer geleerde personen en door enige religieuzen met een diep godsdienstig leven, bekwaam in de leiding van zusterkloosters, de konstituties, welke heden nu nog in Nazareth geobserveerd worden, vervolmaakt heeft”.

Alexander VI zou dus na de dood van Françoise d’Amboise aan de bisschop van Nantes de opdracht gegeven hebben de konstituties van de Karmelitessen van Les Couëts te herzien. Dit wordt bevestigd door een ander document volgens hetwelk “Alexander VI... de bul van Sixtus IV (van de Apostolische Stoel van 1483) bevestigd heeft door een andere van 13 sept. 1490. En vier jaar daarna werd de bisschop van Nantes gemachtigd de statuten van genoemde zusters te herzien en te bekrachtigen op apostolisch gezag. Maar omdat deze bisschop stierf, gaf dezelfde Alexander VI in een andere breve van 1494 dezelfde opdracht aan de nieuwe bisschop van Nantes of aan zijn vikaris-generaal”. Wij hebben geen spoor kunnen vinden van een pauselijke bul van 1490 tenzij een vermelding in de inventaris van het archief van Nazareth. Daar Alexander VI pas in 1492 zijn pontifikaat begint, mogen wij veronderstellen dat het hier gaat over een bul van deze paus van 13 sept. 1494, waarmee hij de privileges van de karmelitessen bevestigt. Er wordt in deze bul echter geen woord gesproken over een herziening van de konstituties. Als er dus een zodanig document van Alexander VI of van diens voorganger heeft bestaan dan is dit verloren geraakt.”

Over een hervorming van de konstituties onder Julius II hebben wij meer gegevens. In de originele tekst van de konstituties zou met de bul van Alexander VI, ook een breve van Julius II zijn overgeschreven, waarmee deze laatste paus de opdracht geeft aan Yves de Kérizec, vikaris-generaal van het bisdom Nantes de nodige hervormingen in de konstituties van Les Couëts aan te brengen. In een onvolledige kopie en een, eveneens fragmentarische vertaling is een dienaangaande verklaring van Yves de Kérizec voor ons bewaard gebleven. In deze verklaring van de vikaris-generaal van het

bisdom Nantes was ook de gehele breve van Julius II opgenomen die in de zojuist vermelde kopie bijna in zijn geheel tot ons gekomen is. De direkte aanleiding tot deze breve is niet een noodzakelijke herziening van de konstituties geweest, maar wel enige skrupels van de Karmelitessen en haar biechtvaders. Sinds enige tijd was het nl. de gewoonte geworden dat de postulante een dos meebracht bij de intrede in het klooster. Nu hadden enige, blijkbaar gezagvolle personen de zusters er op gewezen dat zij hiermee simonie bedreven. De kommunititeit van Les Couëts bestond tegen die tijd uit een vijftig zusters, waarvan minstens de helft geprofeste koorzusters waren. Ofschoon het klooster niet bepaald arm was, kon het zonder de dos van de postulanten toch niet rondkomen. De Karmelitessen verzoeken dan ook aan Julius II haar en de biechtvaders van eventueel opgelopen exkommunikaties en andere kerkelijke straffen te ontslaan en aan enige geestelijken opdracht te geven de kwestie van de dos nader te bepalen in de konstituties. Er was echter nog een moeilijkheid die vooral de biechtvaders skrupels bezorgde. Pius II had de betreding van de klooster ten strengste verboden. Niemand, welke waardigheid hij ook had, mocht het klooster binnengaan tenzij in geval van echte noodzaak. De biechtvaders vroegen zich af of zij de stervende religieuzen mochten bijstaan. Men wist wel dat Matheus de la Croix Françoise in het stervensuur had bijgestaan en dat dit na die tijd nog enkele keren voorgevallen was, maar dit was al lang geleden. Bovendien wist men niet goed welke houding aan te nemen aangaande de bewerking van de moestuinen die binnen de kloostermuren lagen en de noodzakelijke aanwijzingen die men de werklieden moest geven bij de reparatie van het klooster. Julius II richt de breve dus aan Yves de Kérizec die te samen met twee Karmelieten de moeilijkheden moet onderzoeken en desbetreffende bepalingen in de konstituties van Les Couëts vastleggen. De vikaris-generaal van het bisdom Nantes kiest daarvoor uit *“de eerwaardige en godsdienstige magister Jean de Démaulaura professor in de theologie en Jacques Bernier, baccalaureus in de theologie, mensen van een voorbeeldig leven en nauwgezet geweten, geprofeste leden van dezelfde Orde”*. 4 sept. 1510 is men klaar met de opgedragen taak en kan Yves van Kérizec de hervormde konstituties vanwege apostolisch gezag goedkeuren. Een verklaring geeft aan in welke zin de konstituties hervormd zijn:

“...Wij hebben met rijp overleg de oude statuten, verordeningen en konstituties ingekeken, overwogen en onderzocht..... Wij hebben gemeend sommige dingen daarvan, die slecht opgesteld zijn te moeten herzien volgens de geest van God, die ons is gegeven. Wij hebben verschillende dingen veranderd, die ons bezwaarlijk leken en enige dingen uitgelegd, die ons te onduidelijk toeschenen....”

De konstituties van Les Couëts werden bij gelegenheid van het provinciaal kapittel in Tours door Generaal Bernardinus Van Siëna 22 mei 1519 en door Nicolaas Audet 25 juni 1530 in het klooster van les Couëts goedgekeurd. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat Bernardinus van Siëna er ook zelf nog enige verbeteringen in heeft aangebracht. In opdracht van de Generaal maakte de karmeliet Jean Bodelore een franse vertaling van de konstituties ten behoeve van de zusters. Een kopie van deze vertaling zullen de karmelitessen in 1530 meenemen naar het klooster van Nazareth, waar in 1718 de vikaris van het klooster Colombanus van de H. Johannes de Doper ze als gebrekkig zal beschouwen en misschien niet helemaal ten onrechte.

HET DAGELIJKS LEVEN IN HET KLOOSTER

In de rubriek over de gebouwen van het klooster geven de konstituties van Nazareth terloops het doel aan van het Karmelitessenleven: God kennen en Hem dienen en bidden voor het heil van de wereld. Enkele woorden die het refrein vormen van een lied dat in alle kloosters van Karmelitessen gezongen is en ook nu nog gezongen wordt. En wanneer wij de geschiedenis van Karmels Tweede Orde doorbladeren, dan komen wij ze tegen, die Karmelitessen, die ditzelfde lied op een verrassend mooie wijze hebben weten voor te dragen, zodat zij ook nu nog toonaangevend zijn: Françoise d'Amboise, Theresia van Avila, Maria Magdalena de Pazzi, Theresia van Lisieux

Het onveranderlijk Karmelideaal zal door de eeuwen heen op een verschillende manier verwezenlijkt worden. De tijdsgeest, de volksaard en het persoonlijk karakter leveren hun bijdrage - meer of minder waardevol - die steeds opnieuw de aktualiteit toont van de spiritualiteit van de Karmel. Van de andere kant moet men duidelijk het betrekkelijke in die bijdrage onderkennen, omdat anders het gevaar bestaat dat men een algemene waarde gaat hechten aan vrome gebruiken en oefeningen die het Karmelleven tot een curiositeit in Gods Kerk zouden kunnen maken.

Het is onze bedoeling hier een concreet beeld te geven van het kloosterleven van de eerste Karmelitessen van Frankrijk tot aan het einde van de 16e eeuw. Wij zijn ons er terdege van bewust dat dit beeld onvolledig zal zijn, daar de nodige documenten nu eenmaal ontbreken, of in elk geval niet voldoende zijn. Toch zal een schets, hoe vluchtig zij ook moge zijn, niet zonder waarde zijn, omdat zij ons aantoont welke opvattingen de eerste Karmelitessen er op nahielden aangaande de verwezenlijking van het Karmelideaal.

In de landelijke omgeving van het klooster van Les Couëts, als ook in de buitenwijk van Vannes, waar Nazareth was gebouwd, verliep het leven over het algemeen zeer rustig. Een hoge, brede muur omlijnde de levensruimte van de Karmelitessen die voor Les Couëts zeven en voor Nazareth drie journaux aan oppervlakte telde.²⁴ Een grote poort gaf toegang aan de ossekarren die, beladen met graan en ander proviand, van tijd tot tijd de voorraadkelders van de kommuniteit kwamen bijvullen. Een kleinere deur, naast of in de grote poort aangebracht, regelde het dagelijks verkeer van paters, broeders, dienstpersoneel, en bezoekers. Beide toegangen werden 's nachts gesloten met drie verschillende sleutels, in theorie twee aan de binnen- en één aan de buitenkant. Langs één of meerdere binnenhofjes had men toegang tot de kerk, het kloostertje van de Karmelieten, de spreekkamers en de woning van het dienstpersoneel. Het eigenlijke klooster van de zusters was omgeven door moestuinen, boomgaarden en weiland waar het echter van afgescheiden werd door een tweede muur die het binnenslot vormde. De tuinzusters mochten ook in het buitenslot komen als daar niemand van buiten aanwezig was. Niemand van buiten mocht zonder reden het buitenslot betreden, omdat ook deze ruimte onder het pauselijk slot viel. Alleen voor het werk dat vrouwenkracht te boven ging mocht men de hulp van buiten invoeren. De toegang tot het binnenslot kon alleen, zoals ook nu nog, van binnen geopend worden.

De Karmelitessen hadden geen zusters voor de poort, die altijd ijverige religieuzen die men, vooral in Frankrijk in de Karmels tegenkomt. In Les Couëts en Nazareth had men dienstboden, die meestal voor het gehele leven aan het klooster verbonden bleven

²⁴ Een journal: is een oude vlaktemaat, die beantwoordde aan een oppervlakte van het land dat een man in één dag bewerken kon.

en soms lid van de Derde Orde waren. Françoise d' Amboise had bij de stichting van haar eerste klooster wel terdege rekening gehouden met de noodzakelijke aanwezigheid van deze dienstboden. Zij belooft het klooster van de Drie Maria' s dan ook een jaarlijkse rente voor het onderhoud van de priorin, van 21 zusters en drie betrouwbare dienstboden. Deze uitdrukking duidt er wel op dat men hier met leken te doen heeft. Na de stichting van het klooster komt men deze dienstboden echter niet tegen, maar wel lekezusters waarvan er twee al uit Luik waren meegekomen. Latere geschriften spreken dan ook heel gewoon van drie lekezusters. Het is echter heel waarschijnlijk, dat deze lekezusters in het begin niet verplicht waren het slot te onderhouden. Wanneer men immers in 1530 het klooster van Nazareth gaat stichten, staat de kommunititeit van Les Couëts de goederen van het oude klooster van de Drie Maria's af aan de nieuwe stichting van Nazareth voor het inkomen van "dertien zusters binnen het slot en vier zusters voor buiten". Het heeft echter dan niet lang meer geduurd dat ook de lekezusters zich door haar professie gaan verplichten tot het onderhouden van het slot en zij zullen dan "zusters van het lage koor" genoemd worden met betrekking tot het koor van de koorzusters dat klaarblijkelijk hoger gelegen was. Vooral vanaf die tijd zullen de "tourières" haar intrek nemen aan de poort van het klooster. Deze tourières waren echter geen religieuzen.

Het klooster van de Karmelitessen maakte een sobere indruk zij moesten immers alle "pronk en onnodige bijzonderheid in de gebouwen" vermijden om waardige navolgers te zijn van de H. Maagd Maria, Moeder, Meesteres en Patrones van de Karmelorde. Was het niet zo dat de *"de zeer gelukzalige Maagd Maria, opgesloten in haar kamertje, afgescheiden van het wereldse verkeer, nederig, zuiver en verzonken in gebed en overweging, uitverkoren en volhardend, zich waardig toonde bruid te zijn en Moeder van God"*? En is de karmelites geen geestelijke bruid van Jezus Christus? Bij haar professie had zij vol blijdschap gezongen: Het rijk der wereld en alle aardse opschik heb ik veracht om de liefde van mijn Heer Jezus Christus; Moeder Françoise d'Amboise herinnerde haar dochters er dan ook aan dit verbond met de goddelijke bruidegom *"hoog te Schatten en nooit te vergeten en dikwijls aan dat welluidende gezang te denken"*. De karmelites legt zich er op toe een ware bruid van Jezus Christus te zijn, aan zichzelf en aan de wereld te sterven en te leven voor God". Dit zal zonder twijfel veel strijd vragen voordat er tussen Jezus en zijn bruid een "vereniging van leefwijze en leven" tot stand komt "zonder enige afwijking of ongelijkheid". Doch als zij maar dichtbij Hem blijft hoeft de karmelites niet bang te zijn, want *"Jezus, als haar waarlijk naijverige Bruidegom, zal haar beminnen en bewaren vol tederheid en haar bekleden met sieraden en kostbare geestelijke kleinoden"*.²⁵

Het was dus genoeg dat de gebouwen zodanig werden ingericht, dat zij gunstig en geschikt waren voor het onderhouden van de regel. Alle vertrekken moesten aaneen sluiten, want onnodige gangetjes en trapjes, zoals ook deurdrempels, betekenden alleen maar een gevaar voor zieke en oude zusters en dienden dus weggelaten te worden. Het koor was de plaats waar de kommunititeit het meest samenkwam. Het was achter in de kerk gebouwd, hoog gelegen, zodat men een vrije blik op het altaar had door middel van een groot venster, voorzien van een stevig en puntig traliewerk. In het midden van deze tralies was een kleinere aangebracht waardoor de zusters kommuniceerden. Om dit mogelijk te maken was er vóór het traliewerk een oksaal gebouwd, waar tevens de preek voor de Karmelitessen gehouden werd. Aan de binnenkant werd het traliewerk afgesloten

²⁵ Konstituties van Nazareth, I,19: "Over de vertroosting van het religieuze leven". Deze rubriek is waarschijnlijk geheel van de hand van Françoise d'Amboise. Leo van St. Jan heeft haar gepubliceerd in zijn biografie van Françoise d'Amboise. 186-202.

met een “stevig geweven” gordijn en houten luiken. Aan weerskanten van de tralies waren twee kleine aangebracht waar de zusters konden biechten. Dan stonden er nog twee altaartjes met enige beelden en een aantal reliekhouders er op uitgesteld. De verering van de relikwieën werd in die tijd, vooral in de kloosters, als een onmisbare uitdrukking van de vroomheid aangevoeld. Dit zou het nog lang blijven en zelfs toenemen als reactie tegen het protestantisme. Van de relikwieën hebben we zorgvuldig gemaakte inventarissen uit de 17e eeuw. Met welk een vroom enthousiasme zullen de Karmelitessen een nieuwe aanwinst begroeten, afkomstig uit het rijk bedeelde Keulen van de H. Ursula en gezellinnen!

Het gordijn voor de grote tralies werd slechts opzij geschoven onder de preek en bij de konsekratie *“wanneer men het H. Sakrament van de Mis opheft”*. De Karmelitessen moeten haar hart vastgehouden hebben, toen haar vikaris Pierre Gibot juist op dat moment een verlamming in zijn armen kreeg:

“Het was op Kerstmis 1573, onder de derde gezongen mis die om tien uur begonnen was. Bij de opheffing van de H. Hostie zijn zijn beide armen op het altaar gevallen zonder ze te kunnen bewegen”.

De Karmelitessen zullen er toen wel niet meer aan gedacht hebben, dat zij onder straffe het gordijn moesten sluiten. Van boven af zagen zij met angstige ogen hoe Pater Gibot na de Mis, die hij in stilte tot het einde had kunnen brengen, door zijn medebroeders op een stoel werd gezet en de kerk uitgedragen. En de zusters zullen het er later vaak over hebben gehad hoe Pater Pierre in het midden van de kerk liet stil houden en met een “liefdevolle blik” naar boven keek en voor het laatst de kommunititeit toe sprak:

“Welaan mijn dierbare dochters, weest niet bedroefd, vat moed, neemt uw toevlucht tot God. Hij zal U niet in de steek laten, ik bid Hem er om uit geheel mijn hart. Bid voor mij en beëindigt het koorgebed. Opnieuw geef ik U de absolutie in naam van de eeuwige Vader”.

Om dit laatste mogelijk te maken, moest men echter het brevier voor hem houden en zijn arm ondersteunen om een kruiske over de zusters te tekenen. Pierre Gibot stierf de volgende morgen om zes uur in de leeftijd van 58 jaar.

Onder het koor lag de kapittelzaal. In het begin werden daar ook de zusters begraven, terwijl dit later in ‘t binnenpand gebeurde. Volgens de regel van de Karmel moest iedere zuster haar celletje hebben. Er stond op elk kamerke “een klein oratorium, devoot en versierd met beelden van Onze Heer en van heiligen. Vóór het oratorium... een klein schabel bij wijze van altaar”. De postulanten mochten echter niet een eigen cel hebben.

“Bedachtzame en bezadigde zusters en zij, die goed haar staat bewaren, in hoog aanzien staan, en een voorbeeldig en zeer verstorven leven leiden, mogen een postulante op haar kamer hebben in een klein bed..., want de postulanten mogen geen eigen kamer hebben, maar zij zullen op voornoemde wijze gehuisvest worden als dit zonder moeilijkheden gedaan en onderhouden kan worden.”

Overigens was het natuurlijk streng verboden op de cellen van andere zusters te komen. Het kon echter gebeuren dat *“sommige jongeren niet flink en erg bang zouden kunnen zijn, wanneer er onweer is of bij het sterven van een zuster. In zo’n geval mogen de jonge zusters de nacht doorbrengen in de cel van een andere zuster”*. Wat zou de H. Theresia van Avila begrijpend geglimlacht hebben als zij dit gelezen had. Zij zou zich de nacht herinnerd hebben die zij met de vreesachtige zuster Maria van het H. Sakrament had doorgebracht in dat grote lege huis in Salamanca, terwijl buiten de doodsklok luidde vanwege de Allerzielendag. Moest zij toen zelfs niet aan haar dochters bekennen:

“Hoewel ik niet bang ben voor doden, veroorzaken zij mij een hartzwakte, zodat ik niet alleen in haar nabijheid kan zijn... De duivel had een mooie gelegenheid om te proberen ons in de war te brengen door kinderachtige vrees”.

Het meubilair was eenvoudig op het wit-gekalkte kamertje van de karmelites.

“Geen enkele zuster mag een kist hebben, noch deuren die gesloten kunnen worden, uitgezonderd de priorin die ‘n kist met een slot mag hebben; de sleutel daarvan zal zij dag en nacht bij zich dragen; in deze gesloten koffer zal zij heel zorgvuldig de sleutels bewaren van haar officie evenals haar zegel”.

De priorin kon echter een kleine mand aan elke zuster toestaan om haar spulletjes te bewaren. Deze zullen in de 17^e eeuw nader aangeduid worden als “boete-werktuigen en klein goed dat zij dagelijks nodig hebben”. Wat de boetedoening betreft, was men voorzichtig:

“De priorin kan krachtens de gehoorzaamheid aan degenen die te veel vasten en penitentie willen doen, gebieden deze achterwege te laten, want volgens de regel moet men met voorzichtigheid te werk gaan. Opdat de boetedoeningen en geestelijke praktijken geheim blijven en in God verricht worden zonder huichelarij, moet de priorin diskreet zijn in het doen toekomen van de gesels, boetekleden, gordels en dergelijke dingen. Aan degenen die daartoe de vrome wens hebben, kan zij de plaats aanduiden, waar zij te vinden zijn en wanneer zij ze terug wil vragen, zullen zij op haar bevel op voornoemde plaats in het geheim worden teruggebracht, ofwel kan zij de boetetuigen persoonlijk afgeven aan de zusters die er uit vroomheid om vragen”.

Linnengoed mocht niet gebruikt worden door de zusters. Alleen de heel jonge postulanten “mogen hemden en lakens van hennep of linnen hebben”. Voor al de andere gold de regel dat zij “op bed geen veren bedden mogen hebben, maar een matras of gestikte deken van wol. De lakens en dekens moeten van wol zijn zonder een aparte kleur of borduurwerk”. Een veren kussen was echter wel toegestaan. Voor de zieke zusters waren er natuurlijk verzachtingen. De ziekenkamer werd in de omgang liefdekamer genoemd en moest die naam waardig zijn. Daarom mocht er absoluut niets ontbreken wat nodig was voor de zieken. Wellicht was toen ook al, net als in de 17^e eeuw, de ezelinnenmelk het aangewezen middel tegen borstkwalen, die in het klooster van Nazareth veelvuldig voorkwamen. In het klooster van Les Couëts kwam de dokter vijftien keer per jaar de zieken bezoeken en voor elk bezoek moesten zij hem één daalder betalen. De dokter achtte een tussenkomst van de chirurg vaak wenselijk en dat kost het klooster per dag 30 stuivers of nog meer, want, zo zeggen de zusters “wij nemen steeds de bekwaamsten”. Maar, ook al worden de zieken goed behandeld, zij moeten toch niet vergeten dat zij karmelites zijn, zodat *“evenals, toen zij gezond waren, haar leven verschilde van het leven van de mensen in de wereld, zo moet het zich daarvan ook onderscheiden, nu zij ziek zijn”*. De ziekenkamer lag naast de kapel, zodat door een venster de zieken de Mis en het koorgebed konden volgen. De ziekenkamer was geregeld bevolkt, ook al omdat de zusters, na de traditionele aderlating, er drie dagen moesten verblijven. De algemene aderlatingen werden verricht op vastgestelde tijden: na Kerstmis, na Pasen, tegen het feest van St. Jan de Doper en in september.

Volgens de konstituties moest de kleding van de karmelites gemaakt zijn “van grove wollen stof van gewone en lage prijs.” Zij mochten niet van geverfde stof zijn, maar van “natuurlijke zwarte kleur”. Als deze wol niet te krijgen was, mocht men andere nemen, die dan geverfd mocht worden, zodat zij voornoemde kleur nabijkwam. Het dragen van geverfde stof was tegen de armoede. Praktisch kwam die “natuurlijke zwarte kleur” met het bruin overeen. De zusters van Les Couëts verklaren immers in 1554 dat de stoffenhandelaar haar jaarlijks voorziet “van laken voor onze paters en bruine stof voor de zusters”. Zoals het past aan de “dierbare beminden van God en nederige bruiden van Jezus Christus” moet de kleding van de karmelites eenvoudig zijn. “De habijten moeten lang zijn, maar zonder queue en zonder sleep, tevens moeten ze van die maat zijn dat ze noch te nauw noch te

wijd zijn en er mogen geen bijzondere plooiën en vouwen in zitten; gesloten tot aan de hoogte van de taille hebben zij bij de borst een split, dat gesloten wordt met knopen om gemakkelijker de discipline te kunnen nemen. “Het skapulier is voor de koorzusters één handbreedte korter dan de tuniek en voor de lekezusters twee keer zoveel. Een wijde witte mantel, één handbreedte korter dan de tuniek moet bij bepaalde gelegenheden gedragen worden. Op het feest van Maria ten Hemelopneming, mag de priorin hierin dispensereren als het erg warm is. De leren riem moet tamelijk breed en ongeverfd zijn. De novicen dragen witte sluiers, die haar onderscheiden van de geprofeste zusters, die “gesluierd zullen zijn met een zwarte sluier van gewone stof, niet dun, noch fijn, voldoende van grootte en breedte om het voorhoofd en de ogen te bedekken”. Een “witte hoofddoek mag niet uitsteken buiten de punten van de grote sluier”. Het gebruik van mutsjes onder die hoofddoek om persoonlijke redenen” wordt aan de zusters overgelaten. “De kin zullen zij bedekken met een slip van de hoofddoek, of met een ander gepaste doek, zoals de postulanten die hebben... De kousen zijn van witte molton, de schoenen van zwart of vaal rood leer, met ronde en geen puntige neuzen en zonder enige versiering er om heen”. Leren schoenen blijkt men overigens weinig gebruikt te hebben in het klooster. Françoise d’Amboise had voor haar gebruik een soort pantoffels laten maken, om bij het lopen door de gangen zo min mogelijk gerucht te maken en de zusters op de cellen niet te storen. De karmelitessen van Les Couëts bewaarden vol piëteit deze relikwieën van haar stichteres en gingen in navolging van haar eveneens dergelijk schoeisel dragen.²⁶

De gemeenschappen van de Karmelitessen van Bretagne waren over het algemeen zeer talrijk bevolkt. In 1510 waren er op Les Couëts een vijftigtal zusters, waarvan er 26 geprofeste koorzusters waren en de rest lekezusters, novicen en postulanten. In 1530 vertrekken 21 zusters naar Vannes voor de stichting van Nazareth. In dit klooster zullen tot 1560 44 postulanten intreden, waarvan er vier naar huis zullen terugkeren. Tot hetzelfde jaar 1560 doen er zich 20 sterfgevallen voor. Als in het najaar van 1589 de pest uitbreekt in het klooster, zullen er zeven religieuzen sterven, zodat er 28 koorzusters overblijven en één lekezuster, die dan nog postulante is. Vooral het klooster van Les Couëts was een wereldje op zich. In 1554 verklaart priorin Bertranne d’Yvignac: *“Wij zijn gewoonlijk elke dag buiten en binnen het slot met meer dan 90 personen”*. Buiten de 57 leden van de gemeenschap, de karmelieten en het vaste dienstpersoneel, worden daar ook de gasten bijgerekend en de dagloners en werksters, die bij bepaalde gelegenheden er enige stuivers kunnen verdienen. Het is te begrijpen dat voor zo’n grote gemeenschap veel kwam kijken. De vikaris, twee biechtvaders, twee andere kloosterlingen “om de konventsmis en fundatiemissen op te dragen”, een lekebroeder en een wereldgeestelijke “om onze zaken te behartigen” en twee dienstboden moesten allen onderhouden worden door het klooster. Van de 57 zusters waren er 15 die geen bruidsschat mee hadden gebracht en 7 “die bij haar intrede haar jaargeld vooraf betaald hebben”. Deze sommen waren gebruikt om de slotmuur en verschillende delen van het klooster te restaureren. “We zien dus, vervolgt de priorin Bertranne d’Yvignac, dat het klooster 31 personen moet onderhouden die niets hebben”. De familieleden van de andere zusters geven weliswaar een jaarlijkse bijdrage, doch deze jaargelden bedragen nooit meer dan 30 ponden, sommige liggen tussen de 25 en 15 ponden en er zijn er zelfs

²⁶ S. de la Nicollière, *Le prieuré de Couëts en 1554*, Nantes, 1868, 37. Er werden echter ook schoenen gedragen, verg. t.a.p. 43 “.. aan hertenleer om schoenen te maken voor de zusters en om huiden van koeien en ossen te looien om de schoenen zowel voor onze zusters als voor onze dienstboden te verzolen, kost het ons elk jaar 70 ponden”.

bij die slechts 100 stuiver betalen. Daar komt nog bij “dat wij heel slecht worden uitbetaald en het kost niet weinig om deze jaargelden binnen te krijgen”. De uitgaven voor kleding, levensmiddelen, dokters en arbeiders lopen nogal op en men kan ook moeilijk die kleine geschenkjes achterwege laten voor familieleden en vrienden van het klooster. Het zijn meestal dingen gemaakt van zijde en gouddraad; agnus dei, relikwiehoudertjes en andere devotieartikelen. Ofschoon de zusters van Nazareth niet zo’n groot klooster hadden, had ook daar de procureuse genoeg zorgen, vooral toen zij na de pest in 1590 alleen nog maar schuldbrieven in haar kistje had.

Ieder jaar deden één of meer postulanten haar intrede in het klooster. In het klooster van Nazareth heeft bijna de helft van deze postulanten de leeftijd van 20 jaar en ouder. Dan volgen de postulanten van 16 tot 20 jaar en een klein percentage dat beneden de 16 ligt. Dit percentage stijgt na het Concilie van Trente en we komen dan postulanten tegen die zelfs jonger dan tien jaar zijn. Volgens de stichtingsbul van Pius II voor het klooster van de Drie Maria’s, mocht men vóór de leeftijd van achttien jaar de geloften niet afleggen. Daar werd dan ook altijd streng de hand aan gehouden, ook nog toen het Concilie van Trente bepaald had dat men met 16 jaar de professie mocht doen. In de 17e eeuw zal men enkele zeldzame gevallen tegenkomen dat de professie op de leeftijd van 16 jaar wordt toegestaan. Bij de eerste stichting was door Pius II eveneens bepaald dat de postulanten vóór de inkleding een proeftijd van 3 maanden moesten doormaken. De konstituties bepaalden echter dat zij een jaar, of minstens negen maanden “in de kloosterschool” moesten doorbrengen en zonder dispensatie van de vikaris, vóór de leeftijd van 14 jaar niet ingekleed mochten worden. Ook dit voorschrift werd over het algemeen nauwkeurig opgevolgd, zodat sommige zusters niet alleen een noviciaat van verschillende jaren hebben doorgemaakt, maar ook jaren lang in “de kloosterschool” zijn gebleven, omdat zij te jong waren. Zoals haar naam “écolières”(scholieren) al aanduidt, kregen de postulanten niet alleen de tijd om haar geschiktheid voor het kloosterleven te tonen, maar werd haar ook een zekere kulturele vorming gegeven, die voor een koorzuster nodig was. Het blijkt dat in de vrouwenwereld van die tijd ook de elementaire wetenschappelijke vorming veel te wensen overliet. De Konstituties van de karmelitessen zeggen dan ook: *“geen enkel meisje boven de 20 jaar mag aangenomen worden voor koorzuster, tenzij ze zó goed en voldoende geletterd is, dat zij zonder grote moeite het officie kan leren”*. Men zou met recht de kloosterroeping van vele postulanten in twijfel kunnen trekken, vooral van die meisjes die door hun ouders reeds heel jong naar het klooster werden gestuurd, zoals dat in die tijd veelvuldig voorkwam. Wij kunnen echter gerust veronderstellen dat dit bij de karmelitessen van Les Couëts en Nazareth niet het geval is geweest. De verschillende bepalingen van de konstituties aangaande het aannemen van postulanten, waren van die aard, dat ongeschikte kandidaten heel moeilijk konden intreden. Bovendien bewijzen de dokumenten, dat vele postulanten en novicen in de wereld zijn teruggekeerd of uit eigen beweging of bij besluit van de kloosterraad. En de reden is heus niet alleen een of andere ziekte, maar ook gaan zij het klooster uit “bij gebrek aan roeping” of “omdat zij de regel niet kunnen onderhouden” of “niet geschikt zijn voor het klooster” of zoals men later zal preciseren, “om haar grillig humeur”.

In het klooster van Nazareth heeft men eens twee kinderen aangenomen als “pensionnaires”. Het waren twee nichtjes van de vikaris, Pierre Gibot. De kommuniteit had dit voor deze keer toegestaan als blijk van hoogachting jegens de vikaris. De meisjes waren later als postulanten aangenomen en voordat Pierre Gibot stierf, had hij de priorin gevraagd zijn nichtjes een ogenblik bij hem te laten komen. “Hij heeft haar een brief gegeven om haar ouders ter hand te stellen met het doel haar weer in huis op te nemen voor het geval zij niet in haar roeping volharden”. Dit is echter niet nodig geweest. Het

klooster van Les Couëts blijkt in de 17e eeuw geregeld pensionnaires aangenomen te hebben. In 1755 geeft de bisschop van Nantes het bevel alleen nog maar pensionnaires aan te nemen “die minstens het vage plan hebben in het klooster te treden”.

De dagorde van de karmelites was flink bezet. Eén van de voornaamste taken, zo niet de voornaamste, was het koorgebed. Het ritme van het karmelitessenleven werd bepaald door het liturgisch gebed “volgens de regel van onze heilige Orde, ontleend aan het gebruik van het Heilig Graf van Jeruzalem”. Het liturgisch leven van de 15^e en 16^e eeuw kende weliswaar niet de verrijkende soberheid die men later geleidelijk aan herstellen zal, maar de karmelitessen werden door haar konstituties er toch op gewezen “*alle andere gebruiken van begijnen en niet-religieuzen achterwege te laten*”. Het koor was voor het goddelijk officie en daarom “mogen de zusters geen andere boeken op het koor hebben dan gebedenboeken; ook geen dergelijke dingen als kurieuze en kostbare paternosters, noch dieren, noch vogels, noch bloemboeketten, noch andere voorwerpen die het goddelijk officie hinderen”²⁷.

Het koorgebed werd voor een groot deel gezongen en op feesten die in het bisdom de graad van dubbel hadden, werd het helemaal gezongen. De zangles was dan ook een voornaam punt op het program van het noviciaat, want de koorzusters moesten leren goed te lezen, bepaalde noten aan te houden, te rusten en te beklemtonen en te zingen volgens de regel. Op het koor “moesten allen bij de lessenaar komen staan, uitgezonderd de zeer oude of erg zwakke en zieke zusters” en als zij een fout gemaakt hebben “de hand op de grond brengen en deze kussen”. De verschillende delen van het koorgebed werden verricht op de tijden van de dag die hun van nature zijn toegewezen. Zodoende begon men elke nacht om 12 uur de Metten. De karmelitessen van Bretagne, die van Les Couëts uitgezonderd, hebben dit volgehouden tot aan de vooravond van haar verdrijving uit het klooster in 1792. Het is begrijpelijk dat op feestdagen, als het officie helemaal gezongen moest worden, de zusters wel enige vermoeidheid toonden. Op die dagen krijgen zij dan ook wittebrood, dat anders voor de gasten bewaard wordt. Dit brood moest dan apart gekocht worden, want het brood wat men drie keer in de week op het klooster van Les Couëts bakte, was een mengsel van tarwe en rogge.

Elke morgen woonden de karmelitessen twee Missen bij, waarvan een er een gezongen was. In het klooster van Les Couëts had men verder elke vrijdag een gezongen requiemmis voor “onze zeer vereerde en heilige Moeder, de hertogin Françoise”. Natuurlijk werd de stichteres speciaal herdacht op 4 november, haar sterfdag. Dan kreeg zij de “dodenvespers, gezongen Metten en plechtige Mis met luiden van alle klokken”. Of de zusters met deze requiemmissen zijn doorgegaan, weten wij niet. In elk geval waren zij er heilig van overtuigd dat Moeder Françoise al hoog in de hemel was. Wanneer onder het vikariaat van Pater Jean de Launay (1610-1627) de zusters van Nazareth haar familienaam achterwege zullen laten om er een kloosternaam voor in de plaats te zetten, zal het niet lang meer duren dat wij een zuster Yvonne van de gelukzalige Françoise d'Amboise tegenkomen, of enige jaren later in het klooster van Ploërmel, een zuster Johanna van onze gelukzalige Moeder Françoise d'Amboise. Jean de Launay toonde zich eveneens een man van zijn tijd, toen hij in het klooster van Nazareth de

²⁷ Konstituties van Nazareth, I,1. Over het goddelijk officie. Deze voorschriften zijn klaarblijkelijk overgenomen uit de konstituties van de eerste karmelitessen in de Nederlanden en België, die oorspronkelijk begijnen waren geweest. Zij bewijzen dan ook niet dat de karmelitessen van Bretagne in het begin iets gemeen hadden met het leven van de begijnen zoals P. Thomas Hotta Navarro veronderstelt. (Tertii Carmelitici saecularia ordinis historico-juridica, evolutio 50) Wel bewijzen deze teksten dat Johannes Soreth bij de stichting van het klooster van de Drie Maria's de konstituties heeft ingevoerd, die reeds door andere karmelitessen in de landen werden onderhouden.

gemeenschappelijke meditatie invoerde, 's morgens van 6 tot 7. De vikaris Jean Tuaut (1641-1651) zal in 1644 dienaangaande nadere bepalingen op papier stellen en nog een langere tijd vrijhouden voor de meditatie²⁸. Dit gebeurde ten nadele van het goddelijk officie waar van de Metten niet meer gezongen konden worden op feestdagen, zoals dit sinds de tijd van Françoise d'Amboise gedaan werd. De konstituties hadden expliciet geen bepalingen aangaande de meditatie. Als karmelitessen legden de zusters van de kloosters van Les Couëts en Nazareth zich natuurlijk ijverig toe op de meditatie, maar kenden geen "vastgestelde meditatie", zoals men in de 17^e eeuw zal gaan spreken. Het lijden en sterven van Jezus Christus was in de 15^e en 16^e eeuw het geliefde onderwerp waar de karmelitessen van Bretagne, zoals ook elders, zich bij voorkeur beschouwend mee bezig hielden. Een gravure die dateert van 1530-1540 toont ons de gekruisigde Christus uit wiens wonden overvloedig bloed vloeit. Aan weerszijden van het kruis staan de H. Moedermaagd en Johannes de Evangelist. Engelen nodigen de zondaars uit zich te wassen in het bloed van de Verlosser. De woorden: "Komt naar de bron en ontvlucht de wanhoop", laten dan ook niets aan duidelijkheid te wensen over. Rondom zijn de instrumenten van Christus' passie uitgestald. Meer onderaan onderscheidt men een gebaarde karmeliet in zijn witte mantel, zeer waarschijnlijk Nicolaas Audet, die zijn armen uitstrekt naar twee karmelitessen die, zoals wordt aangegeven, het klooster van Les Couëts en dat van Nazareth vertegenwoordigen. Helemaal onderaan vinden wij het wapenschild van Françoise d'Amboise dat door de beide kloosters gevoerd wordt.

Eén keer in de week, of op zijn minst in de vijftien dagen, gingen de zusters biechten. De konstituties geven enkele zeer wijze raadgevingen:

"Het middel om een gerust geweten te hebben en alle moeilijkheden en skrupels weg te nemen is gehoor te geven aan de raadgevingen van de biechtvader en die dit niet doet zal langdurige en onnuttige biechten spreken tot last en schade van zichzelf en van anderen, want daardoor ontnemt men zich het middel om vorderingen te maken en vooruit te komen tot de volmaaktheid, godsvrucht en beschouwing, en verliest men tijd".

De dagen waarop de zusters moesten kommuniseren waren voor een groot deel overgenomen uit de konstituties van Johannes Soreth van 1462. Bovendien moest de hebdomadaria "die de oraties en gebeden van heel het klooster aan God aanbiedt" te communie gaan op de zondag dat zij haar week begon. Dan waren er nog de dagen dat men ingekleed werd en de professie deed en het "getijde van de goede hertogin", waarmee de vierde november waarschijnlijk bedoeld werd. "Degene, aan wie Onze Heer de devotie er voor heeft gegeven" kan elke 15 dagen kommuniseren, wat vooral oude en zieke zusters wordt aangeraden. Maar als men zich daartoe door Gods genade gedreven voelt, moet men de anderen niet gaan minachten, *"want evenals men uit devotie en nederigheid heilzaam kan kommuniseren, evenzo kan men zich heilzaam en nederig onttrekken aan en onthouden van de heilige Kommunie, zoals wij een voorbeeld en voorafbeelding hebben in Zacheus en de hoofdman"*.

Buiten de veelvuldige dodenprocessies hielden de karmelitessen dagelijks "algemene processies voor de vrede van het koninkrijk en andere noden van de wereld...", als dit tenminste niet onmogelijk werd gemaakt door een lang officie of andere verplichtingen. "Het koninkrijk en geheel de Christenheid" worden nog eens op een speciale manier God

²⁸ Archief van de Orde, II Turonica, Verklaringen van P. Johannes Tuaut betreffende de konstituties van Nazareth: "...Aangezien de meditatie is ingevoerd, welke thans 1 1/2 uur per dag duurt... kunnen zij zich met een gerust geweten houden aan de praktijk, ingevoerd door onze voorgangers om niet het gehele officie te zingen en is het voldoende alleen die uurtjes te zingen die in het ceremoniaal zijn aangegeven.

aanbevolen 's nachts na de Metten, 's middags na de Vespers en 's avonds na de Completen.

Iedere dag, de zondag uitgezonderd, riep een klok de Karmelitessen naar de werkzaal. Het werkuur was meteen een ontspanning voor de zusters, die als “vertrouwde en dienstbare bruiden van Jezus Christus” God met haar liederen mochten loven bij het snorren van de spinnenwielen. En dan mocht men met elkaar spreken over God en de “heilige lessen en leer”, zoals dat past aan “zuivere en godvruchtige dochters die God en de H. Maagd geheel zijn toegewijd”. Als het teken voor het werk gegeven werd, moesten de zusters onmiddellijk haar gebed staken “want gehoorzaamheid is veel meer waard dan godsvrucht of buitenissigheid in het gebed”. De oudere zusters moesten de jongere onderwijzen in “elke kunst en werk, geleerd en vanouds beoefend in het klooster”. Het spinnen, het vervaardigen van paramenten, schrijven en verluchten van brevier en misboeken hoorden vanouds tot het handwerk van de karmelitessen. Wanneer de bel voor de maaltijd klonk begaven alle zusters zich naar het binnenpand waar, bij de ingang van de refter een fontein was aangebracht waar de zusters de handen konden wassen. Bij het verrichten van deze ceremonie begon men alvast met De profundis en andere gebeden en als allen klaar waren traden zij de refter binnen. Degenen die de tafel bedienden aten niet mee, maar moesten haar maaltijd gebruiken als de andere zusters naar het koor gingen voor het dankgebed. Ook gedurende deze tweede tafel werd er voorgelezen. Volgens de konstituties mochten op zijn hoogst “twee soorten gerechten” opgediend worden, maar, zo zeggen de zusters van Les Couëts, “om de grote levensduurte en het groot aantal personen die er zijn hebben wij er ternauwernood één, waarom wij vaker wittebrood kopen in plaats van de tweede schotel”. De novicen en postulanten, die nog heel jong waren, waren niet verplicht tot het vasten en onthouden zoals dat in de regel en konstituties voorgeschreven werd. Tegen acht uur 's avonds gingen de karmelitessen ter ruste om na enige uren rust weer op te staan en naar het koor te gaan, “goed voorbereid en ingelicht over hetgeen zij hebben te doen, te zeggen of te zingen”.

OM VERDER TE LEZEN

Bl. Frances of Amboise, *Exhortations and Ordinances*, in: Ascent 1965/1, 47-53; 1965/2, 94-101; Ascent 1966/1, 38-45; 1966/2, 86-93

Vitalis Wilderink, *les Constitutions des premières Carmélites en France*, Roma 1966

Vitalis Wilderink, *Les "Exhortations" de la bienheureuse Françoise d'Amboise*, introduction et édition par Vital Wilderink, Carmelus, vol. 11, fasc. 2, Rome, 1964, p. 221-266.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
Françoise d'Amboise	7
Het klooster van de Drie Maria's	12
Het klooster van O.L.Vrouw van Les Couëts	17
Het klooster van O.L.Vrouw van Nazareth	21
De privileges	26
De konstituties	31
Het dagelijks leven in het klooster	35
Om verder te lezen	43
Inhoudsopgave	44

